

Organizatoriai:

Parodos autoriai:

Dr. Martyna Grądzka-Rejak (ENRS)
Klara Jackl (Lenkijos žydų istorijos muziejus „POLIN“)
Bendradarbiaujant su Marta Ansilewska-Lehnstaedt (Nebylių didvyrių memorialinis centras)

Akademiniai konsultantai:

Dr. Aleksandra Namysłó
Prof. Jan Rydel (ENRS)
Dr. Piotr Trojański (ENRS)
Prof. Johannes Tüchel (Nebylių didvyrių memorialinis centras)

Vertimas į lietuvių kalbą:

Vertimų biuras „Catalogus“

Redagavimas:

Živilė Avital Juonytė (Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus)

Projekto koordinavimas:

Agnieszka Mazur-Olczak (ENRS)

Dizainas:

sowa-szenk

Speciali padėka už bendradarbiavimą:

Prof. Jean-Yves Potel, Lior Lalieu-Smadja (Šoa memorialas) – Prancūzija
Dr. Igor Shchupak, Dr. Denys Shatalov, Dr. Iegor Vradii (Ukrainos Holokausto studijų institutas „TKUMA“) – Ukraina
Danutė Selčinskaja (Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus) – Lietuva
Magnus Panduro Juhl (Danijos žydų muziejus) – Danija
Dagmar Mozolová – Slovakija

ENRS projektus finansuoja:

Partneriai:

Between Life and Death

Stories of Rescue During the Holocaust

Tarp gyvenimo ir mirties:
gelbėjimo istorijos Holokausto
akivaizdoje

Tarp gyvenimo ir mirties:

gebėjimo istorijos Holokausto akivaizdoje

gebėjimo istorijos Holokausto akivaizdoje

Between Life and Death

Stories of Rescue During the Holocaust

Viršelio nuotrauka – Jadwigos
Gawrych dovana Lenkijos žydų
istorijos muziejui „POLIN“

Tarp gyvenimo ir mirties:

gebėjimo istorijos Holokausto akivaizdoje

1939 m. rugsėjo 1 d. Trečiasis reichas užgrobė Lenkiją, taip pradėdamas vieną didžiausių ir kruviniausių konfliktų žmonijos istorijoje. Karo draskoma Europa buvo padalinta į šalis, kurių dalis buvo okupuotos, dalis okupuojamos, dar kitos bendradarbiavo su nacistine Vokietija arba liko neutralios. Dėl karinių operacijų, naikavimo politikos ir neišvengiamai prastėjančių gyvenimo sąlygų žuvo milijonai civilių. Dar daugiau tapo nacistinio Vokietijos režimo karo nusikaltimų aukomis.

Pagrindinis nacių represijų taikinys buvo žydai. Nors jų teisinis statusas įvairiose šalyse skyrėsi, jie buvo niekinami, izoliuoti, persekiojami ir galiausiai – pasmerkti mirčiai. Įvairios etninės grupės, ypač lenkai, baltarusiai, rusai, patyrė masinį terorą, kuris nusinešė daug žmonių gyvybių, tačiau žydus buvo planuojama visiškai išnaikinti. Tik su romais ir sinti tautybės asmenimis buvo elgiama panašiai. Tūkstančiai kity, pavyzdžiui, žmonės su negalia, homoseksualai, Jehovos liudytojai ir politiniai priešininkai, taip pat patyrė žiaurias represijas.

Susidūrę su žydų genocidu, okupuotų šalių gyventojai turėjo priimti sprendimus, apie kuriuos kitomis aplinkybėmis niekada nebūtų pagalvoję – kaip žmogus turėtų reaguoti į tokį totalinį žiaurumą? Laikysena buvo skirtinga. Dauguma, bijodami represijų ir susitelkę į savo šeimų likimus, liko pasyvūs. Buvo ir tokių, kurie pasinaudojo tragiška žydų padėtimi savo naudai, prisidėjo šantažuodami, demaskuodami ir net žudydami. Tuo pat metu kiti siūlė pagalbą žydams, norintiems pabėgti iš getų ir ieškantiems slėptuvių. Gelbėtojai ėmėsi veiklos skatinami skirtingų motyvų – iš humanišku, religinių paskatų ar turėdami asmeninių, politinių, materialinių interesų. Dar kitiems tai buvo būdas pasipriešinti.

Už pagalbą žydams vokiečiai griežtai baudė: buvo galima prarasti darbą, būti sumuštiems, įkalintiems ar išsiųstiems į koncentracijos stovyklas. Kai kuriose šalyse, pavyzdžiui, Lenkijoje, okupuotose Sovietų Sąjungos dalyse (Ukrainoje, Lietuvoje, Baltarusijoje), Serbijoje, buvo galima sulaukti dar griežtesnės – mirties bausmės. Taigi, bet kokie bandymai padėti buvo nepaprastai rizikingi. Sprendimas padėti žydai dažnai neatsiejamai susiedavo gelbėtojo ir mirčiai pasmerktojo likimus.

Šioje parodoje pristatomos gelbėjimo istorijos iš dvylikos Europos šalių: Kroatijos, Danijos, Prancūzijos, Vokietijos, Vengrijos, Lietuvos, Nyderlandų, Lenkijos, Ukrainos, Slovakijos, Rumunijos ir Italijos. Norime suteikti balsą tiek gelbėtojams, tiek išgelbėtiems – leisti jiems papasakoti tai, ką išgyveno. Pabrėžiame jų pastangas, drąsą ir norą gyventi. Jų likimai pavaizduoti platesnėje istorinėje perspektyvoje, pateikiant konkrečias aplinkybes, su kuriomis jiems buvo lemta susidurti.

Daugybė sulaukusiųjų pagalbos neišliko gyvi per karą. Tie, kurie liko gyvi, daugelį metų mažai kalbėjo apie savo karo metų patirtis. Dėl įvairių priežasčių gelbėtojai taip pat neskelbė apie savo gerus darbus.

Nuo 1963 m. Jad Vašemas – Izraelio Holokausto kankinių ir didvyrių atminimo organizacija – pagerbia žydams pasiaukojamai padėjusius neżydų kilmės asmenis, jiems suteikdamas Pasaulio tautų teisuolių vardus. Šio pagerbimo šaknys slypi žydų tradicijoje. Talmude teigiama: „Išgelbėjęs vieną gyvybę – išgelbėja visą pasaulį.“ Šis posakis užrašytas ir ant Teisuoliui įteikiamo medalo. Iki šiol šiuo vardu pagerbti daugiau nei 26 000 žmonių ir šis skaičius vis dar auga. Bėgant laikui daugybė išgelbėjimo istorijų amžinai liks užmarštyje.

VOKIETIJOS KIEČIŲ EMIGRACIJOS TINKLAI JŲ A

Nacių atėjimas į valdžią 1933-iaisiais buvo maždaug 500 000 Vokietijos žydų diskriminacijos ir persekiojimo pradžia. Dauguma vokiečių naująją valdžią ir jų politiką pasitiko teigiamai ir tik nedidelė dalis jai priešinosi.

1935 m. rugsėjį paskelbti Niurnbergo įstatymai apibrėžė žydus kaip rasę ir apibūdino juos kaip antros klasės piliečius. Santuokos tarp žydų ir nežydų buvo uždraustos. Per visą šalį palietusį 1938 m. lapkričio 9 d. nacių organizuotą pogromą daugiau kaip 30 000 žydų vyrų buvo įkalinta koncentracijos stovyklose, o apie 100 nužudyta.

Suprasdami, kaip pavojinga pasidarė gyventi Vokietijoje, daug žydų ruošėsi emigruoti. Daugiau kaip 300 000 pabėgo iš šalies dar prieš prasidedant Antrajam pasauliniam karui 1939 m. rudenį. Prasidėjus karui vyriausybė įvedė naujus apribojimus Vokietijoje likusiems žydams. Jiems buvo uždrausta naudotis viešuoju transportu ir eiti į tam tikras zonas daugelyje Vokietijos miestų. Žydams taip pat buvo įvesta komendanto valanda, jie turėjo nešioti Dovydo žvaigždes. Nors paprastai Vokietijoje nebuvo kuriami getai, žydai turėjo gyventi vadinamuosiuose žydų namuose.

1941 m. birželį Vokietijai užpuolus Sovietų Sąjungą (operacija „Barbarosa“), Saugumo policijos vado vadovaujamos operatyvinės žudymo grupės (vok. „Einsatzgruppen“), SD saugumo tarnybos atstovai ir Tvarkos policijos batalionai buvo siunčiami į Rytus sekti paskui Vermachtą. Šios struktūros okupuotose teritorijose turėjo atlikti visas policijos pareigas, tačiau nuo pat pirmųjų savo egzistavimo dienų vykdė didžiules masines komunistų valdininkų, sinti tautybės asmenų, romų ir žydų žudymo operacijas.

1941 m. spalį prasidėjo Vokietijos žydų deportacija į okupuotą Lenkiją ir okupuotas Sovietų Sąjungos dalis. Jie buvo žudomi Trečiojo reicho naikavimo stovyklose ir kitose žudynių vietose. Iš viso buvo išvežta ir nužudyta daugiau kaip 165 000 Vokietijos žydų. Planą sunaikinti visus Europos žydus Vokietijos valdžia parengė 1942 m. sausį vykusioje Vanzės konferencijoje.

Nuo dešimties iki dvylikos tūstančių Vokietijos žydų bandė pabėgti nuo šios mirtinos grėsmės. Kadangi emigracija buvo uždrausta ir iš esmės neįmanoma, vienintelė alternatyva liko pogrindis. Manoma, kad daugiau nei pusei tų, kurie išvengė deportacijos, tai pavyko padaryti Berlyne. Tie, kurie buvo panaudoti kaip priverstinio darbo jėga ginklavimosi pramonėje, turėjo būti išvežti 1943-ųjų pradžioje.

Besislapstančių žydų išgyvenimas paprastai buvo įmanomas tik padedant žmonėms, kurie nepaisė nacių reikalavimų. Bandant gelbėti žydus, dažnai būdavo sukuriami gelbėtojų tinklai. Maždaug 5 000 pasislėpusių išgyveno.

Alice Löwenthal

Žydė siuvėja Alice Löwenthal gyveno Berlyne su vyru Adolfu ir dukterimis Ruth bei Brigitte. Kai 1943 m. vasarį programos „Fabrikaktion“ metu Adolfas buvo suimtas, jų nežydu kilmės kaimynas Johannesas Gabrielis paragino Alice slėptis.

Löwenthal turėjo kelis kartus pakeisti vietą, kol galiausiai apsistojo Štrausberge, į rytus nuo Berlyno, su 59-erių našle komuniste Luisa Nickel. Kai situacija ten tapo pernelyg rizikinga, mama ir dukterys vėl turėjo „pradingti“. 1943 m. gegužę Alice surizikavo važiuoti traukiniu į Veimarą. Kai pažįstama, pas kurią jos planavo apsistoti, apsimetė, kad jos nėra namuose, Walteris Schmidtas, buvęs policininkas, spontaniškai pasisiūlė padėti. Jo pusseserė Elly Möller priėmė abi mergaites. Tikėdama, kad jos vaikai saugūs, Löwenthal grįžo į Berlyną. Ji rado prieglobstį pas įvairius žmones ir dirbo siuvėja. 1943-ųjų pabaigoje ji vėl apsigyveno Luisos Nickel namuose.

Po karo Alice grįžo į savo butą Berlyne. Po kelių mėnesių ji sužinojo apie tragišką savo dukterų likimą. 1944 m. birželį jos buvo įskystos, o po dviejų mėnesių išvežtos ir nužudytos Aušvice.

Radau pastogę pas žmones, iš kurių niekada nebūčiau tikėjęs sulaukti pagalbos. Ir man visiškai atsisakė padėti tie, kuriuos anksčiau vadinau savo geriausiais draugais. Jie atstūmė mane taip žeminančiai, kad maniau, jog prasmegsiu skradžiai žemę.

Alice Löwenthal, išgyvenusi Holokaustą

Otto Weidts

Dar būdamas jaunas Ottas Weidts buvo įsitraukęs į anarchistinių ir pacifistinių vokiečių darbininkų judėjimų bendruomenių veiklą. 1936 m. beveik visiškai apakęs Berlyne jis įkūrė cechą, kuriame buvo gaminami šepetėliai ir šluotos. Karo metais ši gamykla buvo klasifikuota kaip „svarbi karo tikslams“, nes dalį jos gaminių užsakinėjo Vermachtas. Tačiau Weidts buvo nacionalsocializmo priešininkas.

Nuo 1941 iki 1943 m. jis pasamdė iki 30 aklių ir kurčių žydų ir labai stengėsi juos apsaugoti nuo persekiojimo. Weidts organizavo slėptuves ir kyšiais bei apgaule bandė žydus išgelbėti nuo deportacijos.

Nors „Fabrikaktion“ dieną 1943 m. vasarį Weidts buvo perspėtas ir savo cechą uždarė, daug jo darbuotojų buvo išvežti. Tarp išgelbėtųjų buvo Alice Licht, vėliau kalinta Terezyno ir Aušvico koncentracijos stovyklose. Weidts siuntė maisto paketus jai ir jos tėvams į Terezyną. Jis padėjo Licht grįžti į Berlyną ir ten pasislėpti iki karo pabaigos. Weidtui pavyko išgelbėti ir kitų žmonių gyvybes, nors tikslus skaičius nėra žinomas. Jis yra vienas iš maždaug 600 vokiečių, kuriems suteikti Pasaulio tautų teisuolių vardai.

Mano gyvenimas buvo grumtynės. Grūmiausi dėl geresnio pasaulio.

Ottas Weidts, Pasaulio tautų teisuolis

SLOVAKIJA

Kaip tiesioginė 1938 m. Miuncheno susitarimo pasekmė, po mėnesio buvo pasirašytas Pirmasis Vienos apdovanojimas (sutartis tarp Vokietijos ir Italijos), kurio rezultatas – Slovakija buvo perleista Vengrijai. Likusioje šalies dalyje suformuota autonominė Čekoslovakijos Respublika, kuri netrukus buvo suskaldyta. 1939 m. kovo 15 d. Vokietijos kariuomenė įžengė į Čekoslovakiją. Ji buvo padalyta į Bohemijos ir Moravijos protektoratą vakaruose ir satelitinę Slovakijos valstybę rytuose – pronacistinį režimą, vadovaujamą Romos katalikų kunigo Jozefo Tiso.

Pagal Vokietijos politiką režimo tikslas buvo nuteikti visuomenę prieš Slovakijos žydus ir imtis priemonių, kurios galiausiai padės juos sunaikinti. Tuo metu Slovakijoje gyveno apie 90 000 žydų.

Naujoji vyriausybė įvedė prieš žydus nukreiptus apribojimus, kurie palaipsniui iš jų atėmė pamatines teises ir laisves. Pirmaisiais reglamentais į įstatymus buvo įrašytas terminas „žydai“ ir pradėta žydų turto perdavimo ne žydų kilmės slovakams šeiminkams arba likvidavimo proceso pradžia. 1941 m. rugsėjo mėnesį priimtas Žydų kodeksas iš žydų atėmė beveik visą turtą, panaikino teisę užsiimti didele dalimi profesijų, privertė nešioti geltonus ženklus su Dovydo žvaigždėmis ir uždraudė mišrias santuokas.

Slovakų visuomenei skirta prieš žydus nukreipta propaganda turėjo svarbų poveikį visuomenės požiūriui į represijas ir antisemitizmo augimui. Didelė visuomenės dalis sutiko su reikalavimais.

Iki 1942 m. spalio mėnesio didžioji Slovakijos žydų dalis buvo perkelta į Seredžio, Novakų ir Vyhinės priverstinio darbo ir koncentracijos stovyklas. Hlinkos gvardijos (Slovakijos liaudies partijos sukarintos organizacijos) daliniai, kuriems padėjo Slovakijos žandarai ir Slovakijos etninio vokiečių sukarinto dalinio nariai, ten išvežė beveik 60 000 žmonių. Galiausiai valstybinės institucijos pritarė žydų deportacijai ir net mokėjo Trečiajam reichui už kiekvieną išvežamąjį. Nuo 1942 m. kovo iki spalio į koncentracijos ir naikinimo stovyklas Vokietijos okupuotoje Lenkijoje buvo išvežti maždaug 58 000 Slovakijos žydų. Dalis žydų deportacijų išvengė pabėgdami į Vengriją.

Dėl įvairių priežasčių deportacijos buvo sustabdytos 1942 m. pabaigoje. Tuo metu Slovakijoje buvo likę 24 000 žydų, kuriuos apsaugojo „atleidimo pažymėjimai“. Po Slovakijos nacionalinio sukilimo 1944 m. rugpjūčio 29 d. šalis buvo okupuota Trečiojo reichio ir deportacijas pradėjo vykdyti Vokietijos kariuomenė, į naikinimo stovyklas išsiuntusi maždaug 13 500 žydų. Nepaisant griežtų režimo draudimų ir netgi žiniasklaidoje paskelbus apie mirties bausmę, kai kurie slovakai padėjo persekiojamiems žydams, suteikdami jiems pastogę ar pagalbą nelaimės atveju. Be to, evangelikų liuteronų bažnyčia, katalikų ir graikų katalikų vyskupai siuntė oficialius rasinę politiką prieš žydus smerkiančius laiškus. Bendras Holokausto aukų Slovakijoje skaičius siekė apytiksliai 70 000. Spėjama, kad 10 000 Slovakijos žydų išsigelbėjo slapstydami. Tūkstančiai žydų verslų, žemės sklypų ir namų buvo perduota Slovakijos savininkams arba likviduoti.

Zita Kurz

Jauna žydė ėjo per kaimą nuo durų prie durų, prašydama prieglobsčio. Rankose ji laikė šešių savaičių kūdikį. Kūdikis verkė, atkreipdamas žmonių dėmesį ir keldamas pavojų. Žmonės atsisakė padėti. Kai kurie siūlė geriau paskandinti mergaitę ar palikti ją prie atsitiktinių durų.

Iki tol ši moteris – Alžbeta Löwenbein – ir jos vyras Ignácas gyveno Trenčyne, Vakarų Slovakijos mieste. 1942 m. gavę „atleidimo pažymėjimus“ jie sugebėjo išvengti išvežimo į koncentracijos stovyklą. Po dvejų metų dokumentai nustojo galioti. Su ką tik gimusia Zita jie ėmė ieškoti prieglobsčio.

Kažkas pasiūlė jiems nueiti pas Rehákų šeimą. Mária ir Peteris su dviem berniukais gyveno Kubricos kaime. Iš pradžių jie bandė rasti vietą visai šeimai, tačiau nesėkmingai. Galiausiai jie sutiko pasirūpinti Zita. Jausdami didžiulį skausmą, tačiau su palengvėjimu Löwenbeinai paliko mergaitę.

Zita su Rehákais praleido dešimt mėnesių ir šie ja gerai rūpinosi. Jų sūnūs buvo prisaikdinti nepasakoti nepažįstamiems apie vaiką, tačiau berniukų draugai matė mergaitę daug kartų žaisdami ar klausydami radijo. „Kartą ją vežiojau vežimėliu. Lenktyniavome su draugais, todėl turėjau bėgti greičiau ir ji iškrito, – prisimena Petras Rehákas, kuriam tuo metu buvo šešeri. – Patikrinau, ar ji nesužeista, ir nieko nesakiau tėvams...“

Löwenbeinų šeima išgyveno karą slapstydami ir grįžo pasiimti mergaitės 1945 m. birželį. Rehákų šeimai buvo suteiktas Pasaulio tautų teisuolių vardas.

Vaikystėje klausiausi pasakojimo apie mergaitę, kurios jos tėvai negalėjo auginti, todėl ją atidavė tetai. Augdama ji tetą ėmė vadinti mamyte. Po ilgo laiko mergaitės tėvai sugrįžo. Kai man buvo dvylika, sužinojau, kad tai mano istorija.

Zita Kurz, išgyvenus Holokaustą

Joseph Jaksy

Per Antrąjį pasaulinį karą keturiasdešimtmetis gydytojas Josephas Jaksis vadovavo urologijos klinikoje skyriui Bratislavoje. Jis buvo labai gerbiamas ir įgijęs valdžios pasitikėjimą, tapęs asmeniniu Andrejaus Hlinkos, Slovakijos liaudies partijos įkūrėjo, gydytoju, taip pat gydė kitus partijos narius ir gestapo pareigūnus. Tuo pat metu Jaksis aktyviai padėjo režimo persekiojamiems žydams.

Pirmosios žydų represijos Slovakijoje turėjo netiesioginį poveikį ir jam. Kadangi buvo vedęs žydę, Josephas turėjo laikytis nacių tvarkos ir su ja išsiskirti. Tačiau jis atsisakė tai padaryti ir išvežė savo žmoną į Budapeštą, kur jai išnuomojo butą ir parūpino padirbtus dokumentus. Netrukus jis jai padėjo persikelti į Šveicariją.

Jaksis įsitraukė į pogrindžio veiklą ir padėjo persekiojamiems asmenims. Budapešte ligininės skyriaus direktoriaus žmona daugiau kaip dvejus metus slėpėsi klinikoje esančio jo buto vonioje. Jis taip pat padėjo pabėgti iš šalies savo žydų kilmės pažįstamiems – Suranų šeimai.

Veikdamas kartu su didesne grupe, daugiausia 1944-aisiais, nuo išvežimo jis išgelbėjo apie 25 žmones. Jis priimdavo juos į liginę kaip pacientus, kuriems reikalinga operacija. Vyrams išduodavo pažymėjimus, kad jie buvo apipjaustyti dėl medicininių priežasčių, o ne dėl religijos ar kilmės. Jaksis taip pat gydė besislapstančius ir teikė jiems finansinę pagalbą, maistą, vaistus ir padirbtus dokumentus.

Bijodamas komunistų represijų, 1948-aisiais Josephas Jaksis paliko Slovakiją ir išvyko į JAV. 1991 m., būdamas 91-erių, jis buvo paskelbtas Pasaulio tautų teisuoliu. Šis titulas yra suteiktas beveik 600 slovakų.

Tai, ką dariau, dariau kaip gydytojas ir vedamas savo žmogiškų jausmų.

Josephas Jaksis, Pasaulio tautų teisuolis

1939 -ųjų rudenį Trečiajam reichui ir Sovietų Sąjungai užėmus Lenkiją, šalis buvo padalinta dviem okupacinėms jėgoms. Vakarinė jos dalis buvo įtraukta į Reichą, rytinė – į Sovietų Sąjungą, o centrinis regionas tapo Vokietijos okupuota Generalgubernija.

Prieš karą Lenkijoje gyveno beveik 3,5 mln. žydų. Pirmosios represinės priemonės prieš žydus Generalgubernijoje vokiečių buvo įvestos dar 1939 m. rudenį. Kitais okupacinių jėgų išleistais dekretais buvo konfiskuotas turtas, uždėti žydų judėjimo laisvės apribojimai ir įvestas priverstinis darbas. Žydai turėjo nešioti ženklus su Dovydo žvaigždėmis ir persikelti į getus.

1941 m. vasarą, Vokietijai įsiveržus į Sovietų Sąjungą ir okupavus prieškarines Lenkijos teritorijas, operatyvinės žudymo grupės („Einsatzgruppen“) pradėjo masinius civilių, daugiausia žydų, šaudymus. Žudymo grupių vadai skatino ir vietos lenkus bei ukrainiečius dalyvauti žydų pogromuose, pvz., Jedvabne ir Lvoje.

1942 m. kovo mėnesį naciai pradėjo operaciją „Reinhardas“, siekdami sunaikinti visus žydus Generalgubernijoje ir Balstogės rajone. Jie buvo vežami gyvuliniais vagonais į Belzeco, Sobiboro ir Treblinkos naikinimo stovyklas, kur dauguma buvo nužudyti dujų kameroje vos tik atvykę. Sužinojus apie išvežtų žydų likimą, kai kuriuose getuose kilo sukilimai, iš kurių geriausiai žinomas 1943 m. Varšuvos geto sukilimas.

Kad išgyventų, žydai turėjo slėptis. Jie ieškojo prieglobsčio už getų, „arijų pusėje“. Lenkų, kurie buvo Holokausto liudininkai, tačiau taip pat ir vokiečių teroro aukos, požiūriai į planingą žydų žudymą skyrėsi. Dauguma liko pasyvūs. Kai kurie bendradarbiavo su vokiečiais, pranešdami apie žydus ar juos šantažuodami, kad gautų finansinės naudos, o kiti bandė jiems padėti. 1941 m. spalį, siekiant pažaboti tokias pastangas, Generalgubernijoje už pagalbą žydams buvo įvesta mirties bausmė – dokumentai liudija maždaug 450 žmonių egzekucijas.

Nepaisant rizikos, atsirasdavo žmonių, kurie ryždavosi padėti, pavyzdžiui, slėpdami žydus savo namuose. Jų motyvai ne visada būdavo altruistiniai. Organizuotą pagalbą teikė Lenkijos pagrindžio valstybės įkurta struktūra, žinoma kaip Pagalbos žydams tarnyba „Żegota“, kurią dalinai finansavo užsienio žydų organizacijos. Tai buvo vienintelė tokio pobūdžio organizacija Europoje. Kai kurie katalikų kunigai ir religiniai ordinaurai taip pat teikė pagalbą.

Holokausto aukomis tapo daugiau kaip trys milijonai Lenkijos žydų. Okupuotoje Lenkijoje išgyveno tik 60 000–80 000 žydų, maždaug 30 000 iš jų – slapstydami.

Elżbieta Ficowska

Niekada nemačiau savo motinos ar tėvo nuotraukos. Niekieno. Viskas dingso gete. Mano gimimo liudijimas – tai mažas sidabrinis šaukštelis.

Elżbieta Ficowska, išgyvenusi Holokaustą

likviduojant Varšuvos getą. Vaiko išnešimą iš geto organizavo Stanisława Bussold, 56-erių pribuvėja ir pogrindžio narė, padėjusi žydams pabėgti iš geto ir žydėms gimdyti slapta. Jos butas buvo laikina žydų vaikų prieglauda.

Nors taip ir nebuvo planuota, Elżunia (mažoji Elżbieta) pasiliko pas Stanisławą visam laikui. Turint omenyje laiką ir aplinkybes, jos vaikystė praėjo neįprastai patogiai, toli nuo Holokausto realijų. Karo metais ji buvo slepiama nuo vokiečių, o po karo – nuo žydų organizacijų, ieškančių išgyvenusių žydų vaikų. Kad yra žydė, ji sužinojo tik būdama septyniolikos. Stanisławai Bussold buvo suteiktas Pasaulio tautų teisuolės vardas.

Henia Koppel pagimdė dukterį Varšuvos gete. Nors ir nebuvo jokios garantijos, kad vaikas išgyvens, ji pasinaudojo savo pogrindžio ryšiais, bandydama jį išgelbėti. Šešių mėnesių kūdikis buvo užmigdytas migdomaisiais ir išneštas iš geto į „arijų pusę“ tarp plytų paslėptoje medinėje dėžutėje. Dėžutėje taip pat buvo sidabrinis šaukštelis su mergaitės vardu ir gimimo data: „Elżunia, 1942-01-05“.

Henia Koppel mirė Poniatovos priverstinio darbo stovykloje 1943 m. lapkričio mėnesį. Josselis, Elżunios tėvas, buvo sušaudytas

Gawrychių šeima

Aleksandra ir Janas Gawrychiai su vaikais gyveno eigučio namelyje Mazovijos kaime. Pas juos dažnai užeidavo žmonės, prašantys stiklinės vandens ir maisto, taip pat aplinkiniuose miškuose besislapstantys žydai. Vieną dieną prie jų durų pasirodė Abramas Słomka. Jis buvo smuikininkas ir Varšuvos geto bėglys, šiek tiek užsidirbdavo kirpdamas plaukus. Gawrychių name jis pastebėjo smuiką ir, paėmęs į rankas, pradėjo groti. Aleksandrai pasiūlius jam pasilikti ilgiau ir pamokyti jos vaikus groti, jis taip ir padarė. Kai tik kas nors ateidavo, Abramas pasislėpdavo pastogėje.

Fryda Szpinger, prieškario laikų draugų dukra, taip pat slėpėsi pas Gawrychius. Kartais užsukdavo ir Tirca (Teresa) Zylberberg su vyru Chaskieliu Papieru. Jie slapstėsi daržinėje laukuose.

1943 m. kovo 18 d. namą apsupo gestapas ir civiliais drabužiais vilkintys policininkai. Fryda, Abramas, Tirca ir jos vyras iš karto pabėgo, tačiau besilaukianti Tirca grįžo pasiimti švarko. Ją nušovė kieme. Jie išsivežė Janą Gawrychių ir jį nužudė. Namas buvo apiplėštas ir sudegintas, smuikas pavogtas. Po to Aleksandra sužinojo, kad vokiečiams juos įskundė kaimynė.

Janas ir Aleksandra Gawrychiai bei jų dukra Jadwiga yra tarp daugiau kaip 6 700 lenkų, kuriems suteikti Pasaulio tautų teisuolių vardai.

Tėtis pasakojo mums, kad Varšuvoje kabėjo plakatai, skelbiantys apie mirties bausmę už pagalbą žydams. Ir staiga girdime šūvius – tai buvo gestapas. Jie nušovė Teresą kieme, išsivežė tėvą ir nužudė jį. Namas skendo liepsnose. Mus įskundė moteris iš kaimo.

Jadwiga Gawrych, Pasaulio tautų teisuolė

D

I Daniją Vokietijos kariuomenė įžengė 1940 m. balandžio 9 d. Kadangi naciai danus laikė arijais, Danijos okupacija praėjo santykinai be teroro. Danijos vyriausybei buvo suteikta autonomija vidaus reikalams, įskaitant policijos kontrolę ir teismų sistemą. Iki pat 1943 m. vyravo bendradarbiavimo politika. Danijos monarchas Kristijonas X liko valdžioje, tačiau buvo įvesta cenzūra, komunistų partijos nariai suimti, o Danijos laivynas turėjo tarnauti Vokietijos karo tikslams.

A

Žydų bendruomenė Danijoje buvo labai nedidelė. Didžioji 7 800 žydų dalis asimiliavosi. Okupacijos metu jie nebuvo verčiami nešioti identifikacinių ženklų ir nebuvo atskirti nuo likusios visuomenės. Valstybinės institucijos saugojo jų kaip Danijos piliečių teises. Tačiau reikšmingiausi darbai žydams buvo neprieinami, o jų verslams buvo taikomi tam tikri apribojimai.

N

1943 m. vasarą, protestuodami prieš okupacinės valdžios politiką, Danijos pasipriešinimo judėjimo nariai pradėjo visuotinį streiką. Atsakydamas į tai, Reicho įgaliotinis Danijoje Werneris Bestas pareikalavo „maištininkus“ nubausti, tačiau Danijos vyriausybė nesutiko. Vokiečiai paleido vyriausybę, perėmė visą šalies kontrolę ir greitai pradėjo žydų deportaciją.

1943 m. rugsėjį naciai apiplėšė Kopenhagos sinagogą ir Žydų bendruomenės pastatą. Buvo konfiskuotos narių bylos, o masiniai suėmimai suplanuoti spalio 2 d. Tą dieną buvo minima Roš Hašana – žydų Naujieji metai – ir vokiečiai manė, kad žydai bus susirinkę namuose.

Tačiau gandai apie gresiančius suėmimus pasiekė žydų lyderius. Vienas iš informatorių, vokiečių diplomatas George Duckwitzas, derėjosi su Švedijos vyriausybe, kad ši priimtų Danijos žydus. Švedija atvėrė jiems sienas ir danų bendruomenės padedami jie išsislapstė.

I

Spalio 2 d. prasidėjo žydų apsuptis. Vokietijos policijai padėjo Danijos savanoriai. Vokiečiai sulaukė tik apie 500 žydų, kurių dauguma buvo išvežti į Terezyno koncentracijos stovyklą.

Danijos pasipriešinimo judėjimo nariai ir paprastai danai padėjo plukdyti žydus laivais į saugų prieglobstį Švedijoje. Išlaidas daugiausia dengė patys pabėgėliai arba tam buvo naudojamos pogrindžio surinktos lėšos.

J

Iki 1943 m. spalio pabaigos Švedijos krantus pasiekė 7 200 žydų ir 700 nežydų.

A

Paikinių šeima

1943 m. rugsėjį, kai pasklido gandai apie žydų trėmimą iš Danijos, Abbé Isakas Paikinas paprašė savo draugo Roberto „Bobo“ Petersono padėti jam ir jo šeimai. Nors ir neturėjo jokių ryšių su Danijos pasipriešinimo judėjimu, Bobas nedelsdamas ėmėsi organizuoti jų išgelbėjimą. Kiogės mieste jis rado du žvejus, kurie pažadėjo surasti laivą ir išgabenti žydus į Švediją. Prieš pat pabėgimą Paikinių šeima slėpėsi kavinėje, kur juos priėmė paslaugus padavėjas. Sutemus žvejai atvyko, tačiau tik tam, kad praneštų, jog laivo savininkas persigalvojo. Bobas jiems sumokėjo, kad šie prigrirdytų savininką ir pavogtų jo raktus. Planas pavyko ir 14 Paikinių šeimos narių buvo išplukdyti į Švediją, tarp jų ir Abbės Isako sūnus Henningas, kuriam tuo metu buvo aštuoneri.

Bobas pagelbėjo dar daugeliui žmonių pabėgti į Švediją, daugiausia – Paikinių giminių ir draugams. Jam suteiktas Pasaulio tautų teisuolio vardas.

Mums be galo pasisekė, kad mano tėvas turėjo tokį draugą kaip jis. Tačiau Bobas tai darė ne tik dėl draugystės ryšių – jį vedė gilūs religiniai ir humanistiniai įsitikinimai.

Henningas Paikinas, išgyvenęs Holokaustą

Thomsenų šeima

Thomsenų užėiga Snekersteno žvejų kaimelyje 1943 m. rudenį buvo pagrindinis punktas į Švediją bėgančių žydų kelyje. Žvejai, kurie plukdė žydus į kitą pusę, susitikdavo užėigoje, žydams ten belaukiant transporto. Užėigos šeimininkai Henris Christianas Thomsenas ir jo žmona Ellena Margrethe buvo aktyvūs Danijos pasipriešinimo judėjimo nariai ir buvo atsakingi už šio išsigelbėjimo maršruto logistiką. Jų trylikametis sūnus Franzas Elingas taip pat buvo įtrauktas į gelbėjimo misijas.

Nors didelė Snekersteno kaimo gyventojų dalis dalyvavo gelbėjimo procese, buvo ir tam nepritariančių. Vienas iš jų apie operaciją pranešė Danijos policijai Helsingiore. Atvykę policininkai suėmė laivo link einančių žydų grupę, tačiau, kai atsidūrė saugiu atstumu nuo informatoriaus, juos paleido.

Gestapas įtarė, kad Henris Thomsenas buvo pasipriešinimo judėjimo narys. Jis buvo apklaustas, tačiau nerasta jokių kaltinamųjų įrodymų. 1944 m. rugpjūtį jis buvo suimtas antrą kartą ir išsiųstas į Nojengamės koncentracijos stovyklą, kur mirė.

Iš pagrindžio šaltinių sužinodavome, kada grėsdavo vokiečių patruliavimo rizika, tada turėdavome likti uoste. Kai tik išgirdavome, kad ramu, galėdavome išeiti – tai darydavome du–tris kartus per savaitę. Kartą į mūsų laivą šovė.

Franzas Elingas Thomsenas, Henrio Christiano ir Ellenos Margrethe sūnus

Henris ir Ellena Thomsenai padėjo šimtams žmonių. Jie yra vieni iš nedaugelio danų, asmeniškai paskelbtų Pasaulio tautų teisuoliais. Danijos pasipriešinimo judėjimas pagalbos žydams teikimą laikė bendromis pastangomis ir paprašė Jad Vašemo atskirai žmonėms Teisuolių vardo nesuteikti.

Vokietijos įsiveržimas į Nyderlandus pasibaigė šalies pralaimėjimu 1940 m. gegužės 18 d. Arthuras Seyssas-Inquartas tapo Reicho komisaru ir perėmė olandų valstybės tarnybos kontrolę. Tuo metu Nyderlanduose gyveno maždaug 140 000 žydų. Greitai buvo priimti rasistiniai įstatymai, iš žydų atėmę tam tikras teises. Jiems buvo uždrausta dirbti valstybės tarnyboje ir užsiimti laisvosiomis profesijomis ar verslu. Buvo apribota jų judėjimo teisė ir priimti įstatymai, kuriais siekta konfiskuoti jų turtą.

Iš pradžių represijos susidūrė su visuomenės pasipriešinimu. Kai 1941 m. vasario mėnesį vokiečiai ištrėmė kelis šimtus žydų į koncentracijos stovyklas, Nyderlanduose kilo visuotinis streikas. Tačiau jis žlugo, o represijos prieš civilius dar labiau sustiprėjo. Vokiečiai ėmėsi atskirti žydus nuo likusios visuomenės ir 15 000 jų buvo išvežti į priverstinio darbo stovyklas. Be to, žydams buvo liepta susirinkti Amsterdame, iš kur ne olandai ir asmenys be pilietybės buvo išvežti į tranzitinę Vesterborko stovyklą. Provincijoje gyvenusieji buvo izoliuoti Viugto stovykloje.

Pagal vėlesnius įstatymus žydų asmens tapatybės dokumentai turėjo būti pažymėti raide J, o nuo 1942 m. gegužės visi žydai turėjo nešioti ženklus su Dovydo žvaigždėmis. Protestuodami prieš šias naujas direktyvas, daug olandų prisisegė prie drabužių geltonas gėles, o ant Roterdamo sienų atsirado plakatų, kviečiančių viešai pareikšti solidarumą su žydais.

Pirmosios transporto priemonės su žydais į naikinimo stovyklas iš Nyderlandų pajudėjo 1942 m. birželio viduryje, kas sukėlė olandų vyskupų protestą. Tačiau iki tų pačių metų rugsėjo mėnesio naciai, padedami olandų kolaborantų, ištrėmė daugiau kaip 100 000 žydų, iš kurių daugiau kaip pusė buvo išsiųsti į Aušvico koncentracijos stovyklą.

Pogrindžio olandų organizacijos, kunigai ir paprasti piliečiai ieškojo būdų, kaip padėti žydams. Okupantų valdžia priešinosi tokiai veiklai represijomis – areštu, nuteisimu kalėti ar išvežimu į koncentracijos stovyklas.

Apie 35 000 Nyderlandų žydų dėl individualių ir bendrų pastangų išgyveno karą. Tačiau, palyginti su kaimyninėmis šalimis, žuvusių žydų skaičius buvo didelis. Tam įtakos galimai turėjo šalies geografija, apsunkinusi pabėgimą, vokiečių negailestingumas ieškant žydų ir faktas, kad dalis Nyderlandų policijos ir administracijos narių bei dalis civilių bendradarbiavo su naciais.

Claus Victor Bock

Clausas Victoras Bockas buvo vienas iš žydų mokinių, besislepiančių olandės tapytojos Gisèlės van Waterschoot van der Gracht namuose Amsterdame. Toje nedidelėje bendruomenėje menas, poezija ir kultūra buvo pagrindinė veikla, padėjusi neišprotėti baimės ir nuolatinės grėsmės akivaizdoje.

1912 m. gimusi Gisèle buvo ką tik pradėjusi pirmus sėkmingus savo karjeros žingsnius, kai Trečiasis reichas užėmė Nyderlandus. Ji neužsiregistravo Kultūros rūmuose, todėl negalėjo oficialiai užsiimti menine veikla.

Kai Gisèle išgirdo apie planuojamą žydų apsuptį, ji iš karto pasiūlė savo butą kaip slėptuvę ištremtam Vokietijos poetui Wolfgangui Frommeliui ir jo draugams žydams. „Negalėjau žiūrėti, kaip tuos vaikus skerdė lyg viščiukus“, – pasakojo ji po daugelio metų. Nuo 1942 m., padedama tokių draugų menininkų kaip Maxas Beckmannas ar Eepas Adriaanas Holstas ir užsiimdama slapta veikla, ji sugebėjo palaikyti „Castrum Peregrini“ pavadintos grupės veikimą.

Po karo Gisèle tame pastate, kur buvo slėptuvė, įkūrė kultūros centrą ir leidyklą tuo pačiu kodiniu karo pavadinimu. Šis centras veikia iki šiol. Gisèlei suteiktas Pasaulio tautų teisuolės vardas.

Kol rašome eilėraščius, mums nieko negali nutikti.

Clausas Victoras Bockas, išgyvenęs Holokaustą

Bogaardų šeima

Johannesas Bogaardas užaugo religingoje kalvinistų šeimoje, gyvenusioje Niu Venepo kaime Šiaurės Olandijoje. Gilūs religiniai įsitikinimai paskatino jį padėti persekiojamiems žydams vokiečių okupacijos metu. Padedant šeimai Johannesas slėpė žydus Bogaardų ūkyje ir vykdavo į Amsterdamą surinkti daugiau bėglių. Kartu su vietos ūkininkų bendruomene jis organizavo slėptuves, taip pat padirbtus dokumentus, pinigus ir maistą. Jis teikė pagalbą ir Nyderlandų pasipriešinimo judėjimo nariams.

1942-ųjų pabaigoje vokiečiai surengė reidą į ūkį ir suėmė vienuolika žydų. Johannesas tėvas buvo įkalintas dešimčiai savaičių. Nepaisant to, Bogaardų šeima ir toliau tęsė savo misiją.

1943 m. rudenį vokiečiai pasirodė dar kartą ir rado bei suėmė 34 žydus. Reidas buvo atsakomasis veiksmas į tai, kad vienas iš besislapstančių bėglių nužudė SS pareigūną olandą. Daug kas išgyveno šią krata, kai kurie – sulindę į šieno kupetas. Tačiau tąkart Johannesas tėvas buvo išvežtas kartu su savo broliu ir seserimi. Netrukus buvo įskųsta ir suimta Johannesas žmona Klaasjė, o jis, nuo tada slapstydamasis, ir toliau padėjo žydams.

Jeigu daugiau mano tautiečių būtų savo akimis pamatę tai, ką aš mačiau vykstant su žydais, esu tikras, kad jie būtų padarę daugiau.

Johannesas Bogaardas, Pasaulio tautų teisuolis

Nuo 1941 iki 1943 m. Bogaardų ūkyje ir jo apylinkėse slėpėsi apie 200 asmenų. Johannesas Bogaardas ir jo broliai yra vieni iš daugiau kaip 5 500 olandų, kuriems suteikti Pasaulio tautų teisuolių vardai.

Vokietijai įsiveržus į Prancūziją 1940 m. birželį šalis buvo padalinta į dvi zonas: šiaurinę dalį tiesiogiai valdė Vokietija, pietinę – kolaboracionistinė Viši vyriausybė.

Šiaurinėje dalyje gyveno apie 350 000 žydų. Kai kurie iš jų buvo pabėgėliai. Bijodami represijų, daug žydų persikėlė į Pietų Prancūziją, kur tikėjosi būti saugesni. Daugybė žydų taip pat buvo išvežti į pietus iš Prancūzijos teritorijų, įtrauktų į Trečiąjį reichą. Tolesniais karo mėnesiais tūkstančiai žydų rado prieglobstį nedidelėje pietryčių Prancūzijos dalyje, kurią nuo 1940 m. valdė Italija. Italijos valdžia atsisakė priimti prieš žydus nukreiptus įstatymus. Abiejose Prancūzijos dalyse nuo 1940 m. tokie reikalavimai buvo įvesti – jie apėmė ekonominius klausimus, įdarbinimo ir socialinės veiklos apribojimus bei rasinę atskirtį.

Viši vyriausybė išleido įstatymus prieš žydus 1940 m. spalį ir 1941 m. gegužę, paskelbdama Žydų statutus („Statuts des Juifs“), kurie teisiškai galiojo abiejose Prancūzijos dalyse ir jos užjūrio teritorijose. Įstatymuose buvo išdėstyti kriterijai, kaip atskirti žydų kilmę, žydams uždrausta dirbti valstybės tarnyboje ir su kultūra susijusiose srityse. 1942 m. gegužės pabaigoje vokiečių okupuotoje Prancūzijoje žydams buvo liepta nešioti ženklus su Dovydo žvaigžde. Daug nežydų kilmės Prancūzijos piliečių protestavo prieš tokį paniekinimą patys prisisegdami tokius ženklus prie savo drabužių.

Masinės žydų deportacijos iš Prancūzijos prasidėjo 1941 m., jose dalyvavo Prancūzijos policija ir geležinkelių administracija. Pirmiausia žydai buvo siunčiami į internuotų asmenų stovyklas Prancūzijoje, pavyzdžiui, Dransi ir Pitivjė, iš kur buvo vežami į Aušvico koncentracijos stovyklą. 1942 m. liepos 16–17 d. vokiečiai įgyvendino didžiausią iš žydų suėmimų Prancūzijoje, pavadintą Vel d’Hiv apsuptimi. Padedant Prancūzijos policijai, maždaug 13 000 žydų buvo suimti Paryžiuje, internuoti tranzitinėse stovyklose ir išsiųsti į Aušvico koncentracijos stovyklą.

Pietų Prancūziją vokiečiai okupavo 1942-ųjų pabaigoje. Tūkstančiai žydų, ten laikytų Prancūzijos policijos kontroliuojamose internuotų asmenų stovyklose, buvo išvežti į rytus. Iki 1944 m. rugpjūčio į koncentracijos ar naikavimo stovyklas išsiųsta maždaug 75 000 žmonių.

Kai kurie Prancūzijos piliečiai nusprendė aktyviai padėti gelbėjant žydus, nepaisydami gresiančių bausmių, kurios svyravo nuo gana nedidelių baudų iki įkalinimo koncentracijos stovyklose. Daugiau nei 200 000 Prancūzijos žydų išgyveno Holokaustą – kai kurie patys, kai kurie padedant civiliams, pogrindžio žydų ir ne žydų organizacijoms bei bažnytinėms institucijoms.

Elisabeth Drillich

Trylikametė Elisabeth Drillich su tėvais iš Belgijos pabėgo 1940 m. gegužę. Šeima rado prieglobstį netoli Valanso – tose vietovėse daug metų gyvavo protestantiškos tradicijos. Jie išsigelbėjo pastorių Rolando Tartiero Papo Sen Lorane (Ardešas) ir Marcelio Jeanneto Mazete, Sen Vojuje (Aukštutinė Luara) dėka. Gavę padirbtus dokumentus, Drillichų šeimos nariai gyveno keliuose Aukštutinės Luaros apylinkių kaimuose ant Šambono prie Linjono plokščiakalnio, o jauna žydaitė čia galėjo lankyti mokyklą.

Ant šio plokščiakalnio, kur gyvuoja šimtmečių senumo užsieniečių priėmimo tradicija, kiekvienas kaimas tapo prieglobsčiu žydų šeimoms. Pastorius André Trocmé ir jo žmona Magda buvo vieni aktyviausiai organizavusiųjų gelbėjimą. Magda buvo atsakinga už globojančių šeimų radimą ir internatinių mokyklų skatinimą atverti duris. „Vyravo bendras pritarimas“, – pasakojo ji. 1943 m. vasarį suimtas ir po to paleistas pastorius prisijungė prie pasipriešinimo judėjimo. Žydai ir toliau buvo saugomi.

Mes buvome tarp nuostabių žmonių. Mama pasakė, kad mes žydai. Ir žinote, ką jis padarė? Sumažino nuomos kainą!

Elisabeth Drillich, išgyvenusi Holokaustą

Skaičiuojama, kad per Šambono prie Linjono plokščiakalnį nuo 1940 iki 1944 m. perėjo 2 500 žydų. Išskirtinis šių gelbėjimo veiksmų mastas ir gelbėtojų skaičius visam miestui pelnė Pasaulio tautų teisuolių vardą – tai išskirtinis reiškinys Prancūzijoje.

Lucienne Clément de l'Epine

Paprasta į ketvirtą dešimtmetį įkopusi siuvėja ir aštuonerių metų berniuko motina Lucienne Clément de l'Epine buvo pasipiktinusi žydų likimu. 1942 m., paprašyta žydo kaimyno, ji paliko siuntinį Kompjenės stovykloje, kur buvo internuojami Lenkijos žydai. Tai, ką pamatė, ją šokiravo. Ji susisieikė su slapta veikiančia žydžių moterų organizacija WIZO ir ėmė gelbėti vaikus nuo išvežimo ir nužudymo.

Madame Clément, kaip ji buvo vaidinama, vežė vaikus į ūkius vakarų Paryžiuje, Sarto departamente. Per dvejus metus ji išgelbėjo daugiau kaip 150 vaikų. Ji pati keliavo su kai kuriais iš jų ir samdė aukles, kurioms mokėjo už pagalbą. Dažniausiai vaikus priėmusios šeimos ūkiuose nežinojo, kad jie žydai. Madame Clément ėjo iš kaimo į kaimą lankydamą paslėptus vaikus, kad įsitikintų, jog jais tinkamai rūpinamasi.

Du kartus suimta ir apklausta vokiečių ji sėkminga juos įtikino, kad yra vaikus privačiai mokanti mokytoja. Ji vedė mokytojo žurnalą su naujausia informacija ir turėjo lankomų vaikų sąrašą. Po karo ji ir toliau tęsė savo misiją rinkdama vaikus ir parveždama juos atgal į WIZO.

Lucienne Clément de l'Epine yra viena iš 4 000 prancūzų, kuriems suteikti Pasaulio tautų teisuolių vardai.

**„Kokia neteisybė!“
– apie žydų likimą savo sūnui nuolatos kartodavo Madame Clément.**

Lucienne Clément de l'Epine, Pasaulio tautų teisuolė

Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, Rumunija paskelbė neutralitetą. Dėl revizionistinių reikalavimų Rumunijos teritorijai iš Sovietų Sąjungos, Vengrijos ir Bulgarijos pusės, Rumunija 1940 metų rudenį neteko trečdalis savo žemės. Netrukus po Vokietijos ir Italijos tarpusavio sutarties karalius Karolis II buvo priverstas atsisakyti sosto ir jį pakeitė jo sūnus Mykolas. Buvo suformuota koalicinė vyriausybė, vadovaujama generolo Jono Antonesku, ir fašistų partija „Geležinė gvardija“. Naujasis režimas, žinomas kaip Nacionalinė legionierių valstybė, buvo nacistinės Vokietijos sąjungininkas.

Prieškario Rumunijoje gyveno daugiau nei 750 000 žydų. Dar prieš šaliai įstojant į Ašies sąjungą, jos valdžia buvo pradėjusi prieš žydus nukreiptą politiką. Pirmuosius masinius Rumunijos žydų mušimus ir pogromus vietos gyventojai pradėjo 1940 metų vasarą, kai dėl Molotovo-Ribentropo paktą Rumunijai teko dalį savo žemių atiduoti TSRS. Žydai buvo užpulti prisidengiant bendradarbiavimu su sovietais. Vėliau tais pačiais metais fašistinio režimo metu buvo įgyvendinta daug kitų prieš žydus nukreiptų priemonių. Žydai tapo prievartos, plėšikavimo ir kankinimų aukomis.

1941 m. sausį Geležinė gvardija sukilo prieš savo politinį partnerį. Ji surengė perversmą ir sukėlė mirtiną pogromą Bukarešte, kur buvo nužudyta daugiau nei 120 žydų. Per kelias dienas Antonesku numalšino perversmą ir išstūmė Geležinę gvardiją iš vyriausybės. Dalis sukilimo dalyviai buvo suimta ir nuteista.

1941 metų birželį Rumunija dalyvavo Vokietijos invazijoje į Sovietų Sąjungą ir netrukus atgavo anksčiau prarastas Besarabijos ir Šiaurės Bukovinos teritorijas bei užėmė Padnestrę. Birželio pabaigoje Rumunijos valdžia surengė pogromą prieš žydų tautybės gyventojus Jasų mieste ir vėl apkaltino žydus bendradarbiavimu su sovietais. Pogromas nusinešė 13 000 žmonių gyvybių.

1941 m. pabaigoje Rumunijos kariuomenė ir žandarmerija kartu su *Einsatzgruppe D* ir nedidele dalimi vietos gyventojų nužudė iki 60 000 Besarabijos ir Šiaurės Bukovinos žydų. Tie žydai, kurie nebuvo nužudyti 1941 metų vasarą, buvo deportuoti į getus ir stovyklas Padnestrėje. Skaičiuojama, kad apie 120 000 tremtinių ten žuvo dėl žmogžudysčių, priverstinio darbo, oro sąlygų, bado ir ligų. Be to, Antonesku įsakymu ten buvo deportuota daugiau nei 25 000 romų.

Nors 1943 m. viduryje buvo planuojama Rumunijos žydus deportuoti į mirties stovyklas okupuotoje Lenkijoje, Antonesku politika pasikeitė, ir vežimai niekada nebuvo vykdomi. Šis žingsnis buvo pagrįstas politiniais ir ekonominiais skaičiavimais neaiškios karo baigties akivaizdoje.

Keli intelektualai, Rumunijos stačiatikių bažnyčios nariai, Rumunijos karališkųjų rūmų atstovai ir diplomatai protestavo prieš tokią prieš žydus nukreiptą politiką. Yra keletas pavyzdžių, kai paprasti žmonės gelbėjo žydus, nors režimas už tai baudė.

1941-1944 m. Rumunijos valdžia, padedama Vokietijos karių ir SS dalinių, Rumunijos valstybės kontroliuojamose teritorijose nužudė arba nužudė 280-380 tūkst. Rumunijos ir Ukrainos žydų. Manoma, kad per karą išgyveno apie 375 tūkst. Rumunijos žydų.

Magdalena Stroe

Magdalenai Stroe buvo 15 metų, kai Transilvanijos regiono miestas Klužas-Napoka (Cluj-Napoca), kuriame ji gyveno, pateko į vengrų valdžią. Žydė Hanna Hamburg tapo viena iš naujųjų Magdos klasės draugų. Po dvejų metų, 1942 metais, Hana perėjo į žydišką mokyklą, tačiau mergaitės ir toliau draugavo.

1944 m. pavasarį, netrukus po Vokietijos invazijos į Vengriją, prasidėjo Vengrijos žydų deportacijos. Klužo-Napokos žydų šeimos turėjo persikelti į Kološvaro (Kolozsvár) getą. Jiems buvo leista pasiimti tik keletą reikalingiausių daiktų. Magda tai matė. „Buvo baisu matyti, kaip jie buvo priversti palikti savo namus su vienu lagaminu“, – po karo prisiminė ji. Hanna nuėjo atsisveikinti su Magda. Pasak jos, vienintelis būdas išvengti deportacijos buvo gauti „arijų“ dokumentus, kurie leistų jai likti su motina Vengrijoje. Nors jos to neprašė, Magda davė Hannai savo gimimo ir krikšto liudijimus, kad ji galėtų saugiai išvykti. Magda išstisus mėnesius gyveno be dokumentų, kol atėjo sovietai. Ji vos galėjo išeiti iš namų, nes vaikščiojimas gatvėmis be dokumentų gali sukelti mirtiną pavojų. Vienintelis dokumentas, kurį ji turėjo, buvo jos vidurinio išsilavinimo pažymėjimas, kurį ji nešiodavosi su savimi, tačiau vis tiek drebėdavo, jei toluomoje pamatydavo uniformotą vyrą. Abi mergaitės išgyveno karą. Hanna kelioms savaitėms grįžo į Klužą-Napoką, o tada persikėlė į Budapeštą.

Magda Stroe yra viena iš daugiau nei 60 rumunų, kuriems suteiktas Pasaulio tautų teisuolio vardas.

Negalima prašyti kieno nors asmens dokumentų tik tam, kad patys išsigelbėtumėte, o nužudyti būtų kiti. Negalima to prašyti, bet galima pasiūlyti tai padaryti pačiam. Taigi, aš atidaviau jai savo dokumentus.

Pasaulio tautų teisuolė

Andrei Călărașu

Andrei Călărașu buvo 19 metų, kai Jasų (Iași) miestas, kuriame jis užaugo, lankė mokyklą ir gyveno paprasto paauglio gyvenimą, tapo žiaurių žydų žudynių, kurias vietos valdžia surengė tiesioginiu maršalo Jono Antonescu įsakymu, vieta. Pogromas prasidėjo 1941 m. birželio 28 d. Rumunijos kareiviai, policija ir vietinė minia gatvėse nužudė tūkstančius žmonių. Per ateinančias dienas dalis žydų buvo išvežti į internuotų asmenų stovyklas.

„Visi žydai į lauką!“ – išgirdo Andrejus (tuo metu vadintas Bernardu), jo tėvas Zalmanas Grupperis ir brolis Paulius. Jie išėjo iš namų ir buvo nedelsiant nuvežti į policijos nuovadą. Pakeliui jie matė ant šaligatvių gulinčius lavonus. Atėjus nakčiai, trys vyrai kartu su daugiau nei šimtu kitų buvo priversti sulipti į traukinio vagoną ir uždaryti viduje.

Perpildytas traukinys savaitę judėjo pirmyn ir atgal. Vagonuose suspausti žmonės neturėjo nei vietos judėti, nei maisto, nei vandens. „Aš gėriaus tėvo ir brolio šlapimą, o jie gėrė mano.“ Daug žmonių mirė, tarp jų ir Andrejaus artimieji.

Traukinys sustojo Romano mieste. Vietos Raudonojo Kryžiaus vadovė Viorika Agariči (Viorica Agarici), kuri turėjo maitinti kareivius, išgirdusi siaubingus viduje uždarytų žmonių aimanas, primygtinai reikalavo, kad stoties sargybiniai atidarytų vagonus ir leistų žmonėms išlipti pakvėpuoti. Į lauką išbyrėjo negyvėliai ir pusgyviai žmonės. Andrejus buvo vienas iš jų.

Viorika Agariči paprašė išnešti lavonus, o išgyvenusiems žmonėms davė maisto ir vandens, kad jie galėtų tęsti šią siaubingą kelionę. Dėl jos pagalbos daugelis žmonių išgyveno, tačiau Rumunijos valdžios institucijos to neįvertino. Ji iš karto buvo atleista iš vietinio Raudonojo Kryžiaus.

Andrejus buvo išvežtas į priverstinio darbo stovyklą ir ten dirbo trejus metus. Po karo jis tapo sėkmingu teatro ir kino režisieriumi.

Viorika Agariči buvo pripažinta Pasaulio tautų teisuole.

Sukūriau daug komedijų, kad žmonės būtų laimingi, juoktųsi. Bet giliai širdyje man labai liūdna. Labai liūdna.

Holokaustą išgyvenęs asmuo

1941 m. balandžio 6 d. nacistinė Vokietija ir jos sąjungininkės užpuolė Jugoslavijos Karalystę. Dalis šalies buvo padalyta Trečiajam reichui, Vengrijai, Italijai ir Bulgarijai. Iš likusios teritorijos buvo suformuotos dvi Ašies marionetinės valstybės – Serbija ir Nepriklausoma Kroatijos Valstybė (NKV), kurią valdė Antė Paveličius. Valdžia atiteko Kroatijos fašistiniam judėjimui „Ustaša“, bendradarbiavusiam su vokiečiais.

Iki 1942 m. spalio mėnesio NKV įvedė daug prieš mažumas, ypač žydus, nukreiptų įstatymų. Tuo metu vietos žydų bendruomenės dydis siekė maždaug 40 000 asmenų. 1941 m. balandžio 30 d. įsigaliojo trys prieš žydus nukreipti įstatymai: Rasinės tapatybės įstatymas, Arijų kraujo išsaugojimo įstatymas ir Kroatijos tautos garbės apsaugojimo įstatymas. Žydai buvo priversti nešioti ženklus su Dovydo žvaigždėmis. Buvo sumažinta jų judėjimo laisvė, o turtas konfiskuotas. Tačiau su dalimi žydų, pavyzdžiui, tais, kurie buvo susituokę su ne žydais, buvo elgiamasi ne taip griežtai.

„NKV nėra vietos žydams“ – tai buvo šūkis, lydėjęs fizines atakas prieš žydus, jų turto plėšimą ir niokojimą. Šiuos daugiausia *ustašij* inicijuotus nusikaltimus darė ir paprasti kroatiai. Tačiau buvo ir tokių, kurie kiek galėdami ieškojo, kaip padėti žydams, ir teikė jiems prieglobstį. Tai buvo daroma nepaisant gresiančių bausmių, pavyzdžiui, įkalinimo koncentracijos stovykloje.

Okupacijos pradžioje dalis žydų bendruomenės pabėgo į Italijos aneksuotas Jugoslavijos dalis – patys arba padedami kroatų. Ten jie gyveno beveik saugiai iki 1943 m. rugsėjo, kai Italija kapituliavo.

1941 m. birželio pradžioje NKV buvo įkurtos koncentracijos stovyklos komunistams, politiniams kaliniams, serbams, romams ir žydams. Viena iš jų – Jasenovacas-Stara Gradiška – didžiausias tokių stovyklų kompleksas Kroatijoje. Iki 1941 m. pabaigos pusė visų NKV žydų buvo įkalinti vietos koncentracijos stovyklose.

1942 m. rugpjūtį vokiečiai pradėjo maždaug 5 000 žydų deportaciją į nacių naikinimo stovyklas, ypač Aušvicą. 1943 m. gegužę sekė antroji deportacijų banga. Nuo tada vieninteliai Kroatijoje galėję likti žydai buvo „garbingieji arijai“ – šiai kategorijai priklausė mišrioje santuokose gimę žmonės ir „pusiau žydai“, susituokę su nežydais. Nedidelė dalis išliko slapstydami. Skaičiuojama, kad karą išgyveno maždaug 7 000–9 000 Kroatijos žydų.

Dina Büchler

1942 m. pradžioje į Žydų bendruomenės centrą Zagrebe buvo atsiųstas siuntinys. Jame buvo aštuoniolikos mėnesių mergaitė su ant kaklo pakabinta kortele, kurioje buvo nurodytas vaiko vardas, gimimo data ir prašymas perduoti mergaitę Blankai Sitzer Fürst, vienai iš bendruomenės darbuotojų. Dina Büchler, mažoji mergaitė, buvo Lobor Grado stovykloje įkalintos Blankos pusseserės dukra.

Visiškai atsidavusi savo pasipriešinimo veiklai, Blanka negalėjo pasirūpinti vaiku. Iš pradžių ji perleido Diną kitai moteriai, tačiau jos pagalba jai nepasirodė tinkama. Galiausiai ji nusprendė paprašyti savo mokyklos laikų draugės Djinos Beritić pagalbos. Kai Djina atvyko pamatyti mergaitės, ji pamatė, kad kūdikis buvo neprižiūrėtas ir purvinas. Ji pasiėmė Diną namo į Zagrebo užmiestį ir ją prižiūrėjo sūnaus Tihomilio padėdama. Nors mergaitė buvo laikoma atokiau nuo nepažįstamųjų ir beveik neišėjo iš namų, kaimynai pradėjo liežuvauti apie žydų vaiką ir grasinti įskųsti Dijną ir Tihomilį. Kad liktų saugi, Dina buvo pakrikštyta ir gyveno su padirbtais dokumentais iki karo pabaigos. Pasikui ją atsiėmė Blanka Sitzer Fürst ir išsivežė į Izraelį. Dijnai ir Tihomiliui suteikti Pasaulio tautų teisuolių vardai.

Aš buvau žydė, todėl gyvenau taip, lyg man būtų uždėtas namų areštas. Niekur neidavau, nesusitikdavau su kitais vaikais, su niekuo. Gatvėje visada būdavau įsikibusi į Dijnos ranką. Ir tai tęsėsi beveik trejus metus.

Dina Kahn née Büchler, išgyvenusi Holokaustą

Broliai Dolinarai

Žarkas Dolinaras, žymus apdovanojimus pelnydavęs stalo tenisininkas, gyveno Zagrebe ir dirbo stalo teniso treneriu žydų sporto klube „Maccabi“. 1941 m., kai „Ustaša“ perėmė valdžią, Žarkas galėjo pasinaudoti savo padėtimi ir padėti žydams. Kaip vertinamas sportininkas, jis buvo kviečiamas į oficialius renginius ir pas aukštas pareigas užimančius pareigūnus. Ten jis pavogdavo tuščius asmens tapatybės dokumentus ir oficialius antspaudus, kuriais kartu su broliu Borisu gamino padirbtus dokumentus savo žydams draugams.

Tarp tų, kuriems Žarkas padėjo, buvo Geršonas Apfelis, jo senų laikų mokinys iš „Maccabi“ klubo, kuris, jo žiniomis, turėjo būti išsiųstas į koncentracijos stovyklą. Iš pradžių jis paslėpė Geršoną savo namuose, gavo jam dokumentus, tinkamus kelionei į Vengrijos kontroliuojamą šalies dalį (kur prieš žydus nukreipta politika santykinai buvo ne tokia žiauri) ir galiausiai net išlydėjo Geršoną geležinkelio stotyje.

Broliai Dolinarai sustiprino savo veiklą per žydų apsuptį Zagrebe 1941 m. birželį. Nors valdžia įtarė, kad jie padeda žydams, nieko dėl to nedarė. Manoma, kad broliai Dolinarai padėjo maždaug 300 žmonių. Jie yra vieni iš daugiau kaip 100 kroatų, kuriems suteikti Pasaulio tautų teisuolių vardai. Borisas Dolinaras ir jo brolis Žarkas parūpino padirbtus kelionės leidimus ir tapatybės dokumentus dideliame žydų skaičiui, tarp jų – daugeliui savo draugų.

Žmonės pasaulyje būna arba geri, arba blogi. Užuot konkuravę, turėtume išmokti užgniaužti neišmanymą ir bet kokį ekstremizmą. Šiame neteisingame pasaulyje kovojame dėl vienintelio – tokio pasaulio, koks jis turėtų būti.

Žarkas Dolinaras, Pasaulio tautų teisuolis

Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, Lietuva atsidūrė sovietų įtakos sferoje. 1940 m. birželį Sovietų Sąjunga norėjo įrengti savo karines bazines Lietuvos teritorijoje. Kadangi jų reikalavimas buvo atmestas, sovietai ėmėsi veiksmų šaliai okupuoti.

Okupacijos metu civiliai gyventojai, tarp kurių buvo maždaug 210 000 žydų, patyrė represijas, įskaitant trėmimą į Sovietų Sąjungos gilumą ir privataus verslo konfiskavimą.

1941 m. vasarą, prasidėjus Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karui, Lietuva pakliuvo į Vokietijos įtakos sferą ir buvo įtraukta į Ostlando reichskomisariatą kaip Lietuvos generalinė sritis su sostine Kaunu. Paskui Vokietijos kariuomenę 1941 m. vasarą atvyko „Einsatzgruppen“ (operatyvinės žudymo grupės). Jų vadams buvo nurodyta naikinti komunistus, žydus ir romus. Žydus taip pat puolė ir žudė lietuviai, vadinamieji baltaraiščiai. Nors iš pradžių pretekstas žudymui buvo tai, kad žydai yra komunistai, sovietų pareigūnai ir jų šalininkai, greitai juos imta persekioti vien už tai, kad yra žydai. Kruviniausias vokiečių inspiruotas pogromas įvyko Kaune 1941 m. birželį ir nusinešė 3 800 žmonių gyvybes.

Iki 1941 m. pabaigos Lietuvos policijos ir pagalbinių policijos batalionų padedami vokiečiai sušaudė apie 130 000 žydų. Jie buvo nužudyti 220 masinių žudynių vietų, iš kurių didžiausios – Kauno fortai ir Panerių miškas Vilniuje.

Likę žydai buvo uždaryti į getus, iš kurių didžiausi buvo Vilniaus, Kauno, Šiaulių ir Švenčionių getai. Ten suvarytiesiems buvo uždrausta laisvai judėti, o jų turtas konfiskuotas. Jiems taip pat liepta nešioti Dovydo žvaigždės ant drabužių. Iki 1944 m. vasaros visi getai Lietuvoje buvo likviduoti, o juose įkalinti žydai išsiųsti į naikinimo stovyklas, sušaudyti vietoje arba įkalinti koncentracijos ir priverstinio darbo stovyklose.

Lietuviai reagavo į Holokaustą daugybe skirtingų būdų. Dauguma liko pasyvūs, tačiau didelė dalis – ir ne vien policijos daliniai – bendradarbiavo su vokiečiais ir prisidėjo prie masinių žydų žudynių Lietuvoje. Tačiau kai kurie asmenys juos gelbėjo, nors tai ir buvo žiauriai baudžiama nacių, įskaitant gresiančią mirties bausmę.

Skaičiuojama, kad karą išgyveno maždaug 9000 žydų: kai kurie koncentracijos ir priverstinio darbo stovyklose, kai kurie – slapstydami miškuose, dažnai prisijungę prie partizanų grupuočių. Dar kiti išgyveno padedant lietuviams.

Šochotų šeima

Jehošua Šochotas gyveno kartu su mama ir pusantrų metų vyresniu broliu Chaimu Telšiuose – nedideliame miestelyje, kurio pusė gyventojų buvo žydai. Berniukus augino lietuvė auklė Domicėlė Pagojutė, prie kurios jie buvo labai prisirišę. Kai kilo Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karas, jie buvo maži berniukai – Jehošuai tebuvo septyneri. Šeima buvo įkalinta keliose stovyklose ir vokiečių bei jų kolaborantų įkurtame Telšių gete. 1941 m. jį likvidavus, Šochotai ėmė slapstytis.

Į pagalbą atėjo Domicėlė. Tuo metu ji dirbo slaugė Šochotų name įsikūrusioje klinikoje, kur ir gyveno. Vienu kritiniu momentu ji ten juos paslėpė, nors gestapas buvo įsikūręs kitoje gatvės pusėje. Aktyviai padedant giminėms ir draugams, Domicėlė Šochotų šeimai rado kitas slapstymosi vietas daugybėje kaimų ir lankė juos, kai tik galėjo. Berniukai turėjo pakeisti pastogę keliolika kartų, o jų motina slapstėsi 22-ose vietose. Visi jie per karą išliko gyvi.

Domicėlė taip pat padėjo Rachelei Taic-Zinger, savo buvusio darbdavio proanūkei. Domicėlei ir 13 kitų žmonių, kurie padėjo Šochotams, suteikti Pasaulio tautų teisuolių vardai.

Iš visos klasės vaikų, su kuriais Telšiuose baigiau pirmą žydų mokyklos skyrių, aš esu vienintelis, likęs gyvas. Per karą gyvenau nelegaliai ir slapsčiausi 15-oje vietų. Tai buvo įmanoma tik Domicėlės ir kitų lietuvių ypatingos pagalbos ir begalinio pasiaukojimo dėka.

Jehošua Šochotas, išlikęs gyvas per Holokaustą

Sofija Binkienė

„Tai buvo lyg beprotnamis, kartu ir vieni iš rafinuočiausių namų mieste“, – taip Kama Ginkas prisimena Binkių šeimos butą, kuriame gyveno per vokiečių okupaciją. Žurnalistė Sofija Binkienė su vyru poetu Kaziu Binkiu, kuris tuo metu sunkiai sirgo, atvėrė savo namus pabėgėliams iš Kauno geto. Sofijos dukterys Lilijana ir Irena bei Lilijanės vyras smuikinininkas Vladas Varčikas taip pat buvo įsitraukę į žydų gelbėjimą.

Nors jų butą supo vokiečių rezidencijos, Binkiai suteikdavo prieglobstį visiems, kol atsirasdavo saugesnė vieta. Kai kurie pabėgėliai pasilikdavo ilgiau. Visus nuramindavo ten tvyrojusi draugiška atmosfera – drąsos ir vilties šaltinis. Konspiracinė veikla tęsėsi trejus metus, nuo 1941 m. birželio iki vokiečių okupacijos pabaigos 1944 m. Sofija Binkienė ir jos šeimos nariai – Kazys Binkis, Lilijana Binkytė-Mozūriūnienė, Irena Nacevičiūtė-Damijonaitienė, Gerardas Binkis, Eleonora Binkytė, Vladas Varčikas, Natalija Likevičienė ir Vytautas Likevičius – yra tarp 900 lietuvių, pripažintų Pasaulio tautų teisuoliais.

Gražiai nuaugę vokiečiai (hitlerjugend) su atkištais durtuvais Kauno gatvėmis varinėjo vos gyvus, į šešėlius panašius karo belaisvius, grindiniu vaikščiojo žmonės su geltonomis žvaigždėmis ant krūtinių ir nugarų. Ką daryti, kaip gyventi? Viena aišku: sudėjus rankų sėdėti negalima. Reikia kažką daryti – bet ką, kaip?

Sofija Binkienė, Pasaulio tautų teisuolė

1939 m., sovietams užėmus Lenkiją, dalis jos rytinių teritorijų, žinomų kaip Rytų Galicija, buvo įtrauktos į Ukrainos Sovietų Socialistinę Respubliką. 1941 m. vokiečiams užpuolus Sovietų Sąjungą, okupuotos Ukrainos teritorijos liko valdomos Vokietijos karinės administracijos, o Rytų Galicija buvo įtraukta į Generalguberniją.

Okupuotose teritorijose naciai ėmėsi represijų prieš žydus. Žydams buvo liepta nešioti ženklus su Dovydo žvaigždėmis ir taip pat pasižymėti savo namus. Jų turtas buvo konfiskuotas, judėjimo laisvė suvaržyta ir įvestas priverstinis darbas. 1941 m. vasarą ir rudenį žydai buvo brutaliai persekiojami okupacinių jėgų ir tapo Ukrainos gyventojų organizuotų pogromų aukomis. Tragiškiausias pogromas įvyko Lvove 1941 m. vasarą. Šiuos nusikaltimus kartais inicijuodavo Ukrainos nacionalistų organizacija (OUN), kuri vyklėsi, kad Vokietija leis jiems kurti nepriklausomą valstybę.

Kaip ir Baltijos šalyse bei Baltarusijoje, žydai būdavo apsupami ir sušaudomi „Einsatzgruppen“ dalinių. Jie buvo žudomi masinių egzekucijų metu ir laidojami „mirties duobėse“, kurias išsikasdavo patys. Šiuose šaudymuose dalyvavo ir Ukrainos policija bei sukarintos organizacijos. Vienos didžiausių žudynių įvyko 1941 m. rugsėjį Babij Jare.

Išgyvenusieji buvo uždaryti getuose, kurie greitai buvo likviduoti. Iki 1943 m. rudens „Einsatzgruppen“, Vokietijos kariuomenė ir Ukrainos pagalbinė policija buvo nužudę didžiąją Ukrainos žydų dalį. Apie 345 000 žmonių, daugiausia Galicijos žydų, buvo išvežti į Vokietijos naikinimo stovyklas Generalgubernijoje, kur buvo nužudyti.

Keli šimtai tūkstančių žydų pabėgo į Sovietų Sąjungos gilumą prieš prasidedant Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karui 1941 m. ir ten pasiliko iki karo pabaigos. Kai kurie žydai išgyveno Vokietijos priverstinio darbo ir koncentracijos stovyklose, kai kurie prisijungė prie vietos partizanų grupuočių, o kitus išgelbėjo atskiri ukrainiečiai, kurie teikė pagalbą rizikuodami žiauriomis bausmėmis, įskaitant mirties bausmę.

Manoma, kad Rytų Galicijoje išgyveno 20–26 tūkstančiai žydų, o Voluinėje – apie 5 000. Dalis ten lenkų slėptų žydų tapo Ukrainos sukilėlių armijos (UPA) surengtų Voluinės žudynių ir etninio lenkų valymo Rytų Galicijoje aukomis.

Broliai Smolenskiai

Kėblinome alkani, silpni ir sušalę, tačiau turėjome judėti toliau. Niekas nežino, ar būtume išgyvenę, jei Oksana nebūtų mūsų priėmusi pas save. Ji mus nuprausė, aprenė ir sutvarkė žaizdas.

Michailas Smolenskis, išgyvenęs Holokaustą

Po ilgos varginančios kelionės du pervargę žydų berniukai – penkiolikos Michailas Smolenskis ir jo penkerių brolis Grigorijus – pasiekė netoli nuo Poltavos įsikūrusį Belotserkovkos kaimą. Buvo 1941 m. lapkritis. Kiek daugiau nei prieš mėnesį juos buvo sugavę per vokiečių apsuptį ir išvežę į Babij Jarą, tačiau jiems pavyko pasprukti. Babij Jare vokiečiai sušaudė tūkstančius žydų, tarp jų ir berniukų motiną. Jų tėvas buvo išvykęs ir tarnavo kariuomenėje nuo 1941 m. vasaros. Broliai buvo vieni. Jie grįžo namo, bet negalėjo ten pasilikti ir neturėjo kur eiti. Belotserkovkos kaimo gyventojai pasitiko berniukus ir juos pamaitino, tačiau tik viena moteris juos priėmė nakčiai – tai buvo Oksana Semergej. Ryte ji pasiūlė, kad jaunesnysis brolis Grigorijus pasilikytų su ja.

Kaimynai žinojo, kad Oksana priėmė berniuką. Didelė dalis tam nepritare, baimindamiesi, kad tai kelia grėsmę visam kaimui. Kažkas ją įskundė ir dėl to Oksanos vyras Nikita buvo suimtas. Kad jį paleistų, šeima turėjo pateikti įrodymą, kad berniukas ne žydas. Oksana turėjo surinkti 50 parašų. Ji ėjo nuo durų prie durų prašydama kaimynų jai padėti ir galiausiai jai pavyko surinkti pakankamą skaičių.

Berniukas liko su Semergejais kaip jų sūnus. Galiausiai 1943 m. pabaigoje jis vėl susitiko su savo tėvu ir Michailu. Oksanai ir Nikitai Semergejams suteikti Pasaulio tautų teisuolių vardai.

Glagolevų šeima

Okupacijos metu stačiatikių kunigas Aleksejus Glagolevas buvo paskirtas į Pokrovo bažnyčią Kijevo pakraštyje. Ten jis gyveno su savo žmona Tatjana ir paaugliais vaikais Magdalina ir Nikolajumi. 1941 m. rudenį Aleksejaus svainė Marija Jegoryčeva paprašė jo padėti Izabellai Mirkinai, jos brolio žmonai žydei, nes ši nebegalėjo slėptis jos namuose. Tatjana atidavė Izabellai savo pasą ir krikšto pažymėjimą. Ši paslauga jai beveik kainavo gyvybę – per patikrą vokiečiai sužinojo, kad Tatjana neturi asmens tapatybės dokumentų.

Po kelių savaičių Izabellai vėl prireikė pagalbos. Ji apsigyveno su Glagolevais, kurie ją pristatė kaip savo pusseserę, o greitai prie jos prisijungė ir jos dukra Irina. Kad liktų saugios, jos abi kurį laiką turėjo slėptis bažnyčios varpinėje. Glagolevai padėjo ir kitiems žydams – juos slėpdavo savo namuose ar nukreipdavo pas patikimus parapijiečius, gaudavo jiems padirbtus krikšto pažymėjimus. Aleksejus, Tatjana, Magdalina ir Nikolajus yra tarp 2 500 ukrainiečių, kuriems suteikti Pasaulio tautų teisuolių vardai.

Gestapas ėjo nuo buto prie buto vykdydami patikrinimą. Kai pamatė, kad mano žmona neturi paso, norėjo ją suimti. Mes maldavome ir mums pavyko įtikinti palikti ją ramybėje – keli liudininkai patvirtino jos tapatybę.

Aleksejus Glagolevas, Pasaulio tautų teisuolis

V E N G R I J A

Nuo 1919 metų Vengrijos vadovavo autoritarinis admirolas Miklošas Hortis (*Miklós Horthy*). Šalis buvo Vokietijos reicho sąjungininkė dar prieš prasidedant Antrajam pasauliniam karui. Jau tarp 1938 ir 1941 metų buvo priimti prieš žydus nukreipti įstatymai, kurie išstūmė žydus iš šalies ekonominio gyvenimo ir apribojo jų laisves.

1941 m. Vengrija įsitraukė į karines operacijas Ašies valstybių pusėje. Tuo metu Vengrijoje ir jos aneksuotose teritorijose gyveno apie 860 000 žydų. Dabar jie tapo vyriausybės diskriminacinės politikos taikiniu.

Vengrijoje pirmieji masiniai trėmimai prasidėjo 1941 m., kai apie 18 000 „svetimų“ žydų buvo deportuoti į okupuotas sovietines teritorijas Kameneco-Podilsko (*Kamianets-Podilskyi*) aikštėje ir galiausiai ten nužudyti *Einsatzgruppe* smogikų.

Vėliau, 1942 metais, vengrų kariai Novi Sade (*Novi Sad*, Vengrijos okupuotoje šiaurinėje Serbijoje) nužudė apie 700 žydų ir daugiau nei 2500 serbų, tačiau apskritai Vengrijoje žydai tuo metu buvo santykinai saugūs. Ši šalis tapo saugiu prieglobsčiu žydų pabėgėliams iš daugelio nacistinės Vokietijos okupuotų šalių.

Situacija dramatiškai pasikeitė 1944 m., kai šalis pateko į vokiečių okupaciją. Ministru pirmininku tapęs pro-vokiškų pažiūrų Diomas Štoje (*Döme Sztójay*) vykdė griežtą prieš žydus nukreiptą politiką.

Už Budapešto ribų gyvenę žydai 1944 metų balandžio-liepos mėnesiais vyresniojo SS karininko Adolfo Eichmanno įsakymu buvo izoliuoti getuose ir deportuoti į Aušvicą. Daugelis iš 437 000 tremtinių vos atvežti buvo nužudyti dujų kameroje. 1944 m. liepos 6 d. Miklošas Hortis sustabdė vežimus iš Vengrijos. Naujojo Ministro Pirmininko Ferenco Šalasio (*Ferenc Szálasi*) įsakymu nuo spalio žydai buvo pėsčiomis varomi iki Vokietijos sienos ir ten perduodami darbams prie įtvirtinimų.

1944 metų lapkritį apie 70 000 Budapešto žydų buvo uždaryti gete, kur daugelis mirė nuo šalčio, bado ir ligų. 30 000 žydų su „darbo brigadomis“ deportuoti į Vokietiją, o apie 20 000 gyveno paskirtuose namuose už geto ribų (vadinamajame „tarptautiniame gete“), kurį neutralių šalių ambasados vadino turinčiu imunitetą.

Manoma, kad karą išgyveno apie 250 000 Vengrijos žydų, iš kurių beveik 35 000 pasinaudojo suklastotais dokumentais arba kitaip slapstėsi Budapešte. Jiems padėjo diplomatai, paprasti žmonės – kai kurie susiję su valdančiuoju režimu – ir dvasininkai. Netiesioginę pagalbą siūlė ir tarptautinės žydų organizacijos.

Fišų šeima

Budapešte gyveno žydų pirkliai Zoltanas ir Irena Fišai (*Zoltan, Irén Fisch*). Jų sūnumis Robertu ir Pauliumi rūpinosi jų auklė katalikė Anna Tátrai. Robertas su tėvais eidavo į sinagogą, o sekmadieniais su aukle – į bažnyčią.

1944 metų birželį Vokietijai okupavus Vengriją, devyniolikmetis Robertas buvo įtrauktas į „darbo brigadą“ Komaromo mieste (*Komárom*). Ana siuntė jam maisto ir drabužių. Kai jis buvo perkeltas į kitą stovyklą, ji net sugebėjo jį aplankyti, papirkdama sargybinį. Ji atnešė jam maisto ir šiltą antklodę.

Ciuriche gyvenęs Roberto vyresnysis brolis Paulius bandė padėti savo šeimai pabėgti iš Vengrijos. Jiems jis parūpino Salvadoro pilietybės dokumentus, tačiau jais pasinaudoti nepavyko. Zoltanas buvo paimtas į darbo brigadą, o Irena nusprendė neišvykti. Jai padėjo Ana, kuri paslėpė ją tėvo namuose. Ji taip pat užkasė Fišų vertybes, kad gražintų jas šeimai pasibaigus karui.

Jaučiu, kad mes visi, nešiojantys geltonas žvaigždes, buvome ištatuiruoti savo viduje.

Robert O. Fisch, Holokaustą išgyvenęs asmuo

1945 m. sausį Robertas su kitais kaliniais pėsčiomis ir be maisto išvaryti į Vokietiją. Vėliau jie atsidūrė Mauthauzene, o vėliau – Gunkirchene. Po Vokietijos kapituliacijos jis grįžo į Vengriją.

Anna Tátrai yra viena iš daugiau nei 800 vengrų, kuriems suteiktas Pasaulio tautų teisuolio vardas.

Gizella Csertán

Jauna mergaitė Gizella Čertan (*Gizella Csertán*) dirbo žydų šeimai priklausančioje parduotuvėje Budapešte. Po 1944 m. Vengrijos okupacijos šeima buvo priversta atleisti ją, nes žydams nebebuvo leidžiama samdyti krikščionius. Neturėdama kito pasirinkimo, mergaitė grįžo į gimtąjį Šentpeteruro (*Szentpéterúr*) kaimą.

Netrukus prasidėjo žydų deportacijos iš Vengrijos į getus ir stovyklas. Suprasdama savo pažįstamų žydų padėties rimtumą, Gizella pasiūlė pagalbą Forbatų (*Forbát*) šeimai, pas kurią dirbo jos sesuo Budapešte.

Gizellos bendraamžė Magdolna Forbát atvyko į Šentpeterurą su motina ir seserimi Anna. „Jie neverkė, nesiskundė, su mumis kalbėjo tik jų akys“, – prisimena Gizella.

Ji neturėjo sąlygų priimti tris moteris ir kūdikių, tačiau rado jiems vietos kaimyno Salamono Lajošo (*Salamon Lajos*) namuose. Gizella dažnai jas lankydavo ir padėdavo. Kai kurie vietiniai žinojo apie moterų kilmę, tačiau niekas jų neišdavė.

Po kelių mėnesių žydų šeima nusprendė grįžti į Budapeštą. Prieš išvykdamą Gizella jiems atidavė savo šeimos krikšto liudijimus. Tai leido saugiai išgyventi visą nacių valdymo laikotarpį. Netrukus pas moteris grįžo iš darbo brigados pabėgęs Magdolnos vyras Robertas. Jis turėjo slėptis rūsyje, nes neturėjo suklastotų dokumentų.

Pasibaigus karui, Šentpeteruro gyventojai vėl mielai priėmė žydų šeimą ir padėjo jai atsigauti. Magdolna ir Gizella išliko geriausias draugės.

Gizella Čertan yra viena iš daugiau nei 850 vengrų, kuriems suteiktas Pasaulio tautų teisuolio vardas.

Tų, kurie padeda žmonėms, kuriems reikia pagalbos, likimas yra susietas su išgelbėtųjų likimu.

Gizella Csertán, Pasaulio tautų teisuolė

Benito Musolinio vadovaujama Nacionalfašistų partija į valdžią atėjo 1922 metais. Spalio mėnesį jis tapo ministru pirmininku ir netrukus tapo diktatoriumi. Nors antisemitizmas nebuvo fašistinės politinės darbotvarkės prioritetas, Mussolinis savo laikraštyje „Il Popolo d'Italia“ anonimiškai skelbė antisemitinius straipsnius.

Vėlesniais metais Italija vis labiau artėjo prie Vokietijos, o politika žydų atžvilgiu palaipsniui keitėsi. Šį procesą suintensyvino Romos-Berlyno ašies sukūrimas ir antisemitinės ideologijos eskalavimas. 1938 metais fašistinis režimas priėmė virtualią įstatymų prieš Italijos žydus. Jiems buvo atimtos pagrindinės teisės, uždrausta lankyti mokyklą, tarnauti kariuomenėje ir viešojoje tarnyboje, vėliau uždrausta turėti verslą ar žemę ir uždrausta tuoktis su „arijais“. Užsieniečių kilmės žydams buvo įsakyta išvykti iš šalies.

1940 m. birželį Italijai įstojus į karą kaip Trečiojo Reicho sąjungininkei, joje gyveno daugiau nei 46 000 žydų. Daugiausia jų gyveno šalies centre ir šiaurėje. Be to, Italijoje ir jos okupuotose zonose gyveno apie 9000 žydų iš užsienio šalių.

1940 m. Vidaus reikalų ministerija nurodė suimti ir internuoti užsienio žydus, tačiau fašistinis režimas atsisakė deportuoti Italijos kontroliuojamose Prancūzijos, Graikijos ir Kroatijos dalyse gyvenančius asmenis.

1943 metų birželį sąjungininkų išsilaipinimas Sicilijoje Italijoje sukėlė politinę krizę, kuri užbaigė Mussolinio valdymą. Italijos karalius Viktoras Emanuelis III nušalino jį iš pareigų ir įsakė internuoti.

1943 m. rugsėjo 8 d. Italijos Karalystė su sąjungininkais pasirašė paliaubas. Karalius pabėgo į pietus, kurie buvo pamažu išlaisvinami. Šiaurinius ir centrinius regionus kontroliavo nacistinė Vokietija, kuri Mussolinį vėl grąžino į valdžią kaip naujo marionetinio fašistinio režimo, vadinamo Italijos Socialine Respublika, vadovą.

Buvo imtasi griežtesnių priemonių prieš žydus. Fašistinė milicija ir vokiečių pajėgos suėmė ir deportavo žydus į Vokietijos koncentracijos ir mirties stovyklas Rytų Europoje. Daugiausia jų sulaukyta 1943 m. spalio 16 d. Romoje. Netrukus Italijos vidaus reikalų ministerija nurodė suimti žydus ir konfiskuoti jų turtą. Iki 1945 m. kovo buvo deportuota daugiau nei 8000 Italijos ir užsienio žydų.

Daugeliui Italijos ir užsienio žydų pavyko rasti prieglobstį pas vietas gyventojus. Kai kuriems padėjo DELASEM (Delegacija žydų emigrantams padėti), antifašistai ir dvasininkai, žydus galbėjo ir pavieniai asmenys, tačiau nemažai jų buvo sulaukyti.

Holokausto metu žuvo apie 7 172 Italijos žydai.

Kandinių šeima

Pijus ir Džina Kandiniai (Pio, Gina Candini) valdė ūkį Činkvanta San Džordžio di Piano (Cinquanta San Giorgio di Piano) kaime netoli Bolonijos su vaikais Romanu ir Irma. Tai buvo paprasti, geranoriški žmonės, nepriklausę jokiam gelbėjimo tinklui, bet dažnai priglaudę vokiečių ieškomus bėglius.

Viena iš šeimų, kuriai jie padėjo, buvo Kuomai (Cuomo). Prasidėjus vokiečių okupacijai, Italijos kariuomenės karininkas Vitorijas Kuomas (Vittorio Cuomo) atsisakė prisiekti lojalumą fašistinei Italijos Socialinei Respublikai ir rizikavo būti suimtas kaip dezertyras. Jo žmona, Latvijos žydė Luisa Lebedkin ir jų trejų metų sūnus Eugenijus taip pat būtų buvę suimti ir deportuoti į Fosolio (Fossoli) koncentracijos stovyklą, o vėliau į Aušvicą. Slėpdamiesi nuo pavojaus, jie keliavo iš vieno kaimo į kitą ir atsidadė Kandinių fermoje Činkvantoje.

Su Pijaus pagalba Vitorijas pastatė medinę trobelę, kurią šildė kieme stovinti voryklė. Kai būdavo labai šalta, jie miegodavo namuose su kitais giminaičiais ir trim pabėgėliais nuo fašistų režimo. Pijus ir Džina dalijosi tuo, ką turėjo - kukurūzų koše, duona ir šiek tiek kumpio. Eugenijus ir Romanas kartu žaidė.

Kuomų šeima trobelėje gyveno apie metus - iki 1945 metų. Paskutinėmis karo dienomis, kai netoliese stovėjo vermachto batalionas, jie persikėlė į Boloniją. Septintajame dešimtmetyje jie emigravo į Izraelį.

Kuomai nepamiršo apie Kandinių šeimą, tačiau ryšio su ja nepalaikė. Po tėvų mirties Eugenijus grįžo į Italiją sužinoti apie savo gelbėtojų likimą. Jie vėl susitiko 1998 m. Eugenijus Kuomas inicijavo procesą suteikti Pijui ir Džinai Kandiniams Pasaulio tautų teisuolių vardą, kurį jie dalijasi su daugiau nei 700 kitų italų.

Kai žmonės badauja, juos reikia pamaitinti.

Pio Candini, Pasaulio tautų teisuolis

Villa Emma

1942 m. vasarą Villa Emma - vila Nonantolos kaime - tapo prieglobsčiu 73 jauniems žydų pabėgėliams. 1942 m. liepą ir 1943 m. balandį sionistai atvežė į ją dvi vaikų ir paauglių grupes iš Zagrebo ir Splito. Pabėgėliai atvyko iš Vokietijos, Austrijos ir buvusios Jugoslavijos teritorijos. Namą jiems išnuomojo Italijos žydų gelbėjimo organizacija DELASEM.

Tuo metu Villa Emma, anksčiau buvusioje prabangioje privačioje viloje, nebuvo nei baldų, nei tekančio vandens, nei elektros. DELASEM ir suaugusieji vadovai, tokie kaip Jozefas Joškė Indigas (Josef „Joshko“ Indig), ėmėsi visų priemonių užtikrinti jų materialinę gerovę, atidarė mokyklą, kurioje vyko ir praktiniai užsiėmimai. Nepaisant kalbinių ir kultūrinių skirtumų, Nonantolos bendruomenė šiltai sutiko atvykėlius.

1943 m. rugsėjo 8 d. situacija drastiškai pasikeitė. Vokiečiams okupavus Italiją, grupė atsidūrė dideliame pavojuje. Bijodamas būti suimtas ir deportuotas, Jozefas Indigas kreipėsi pagalbos į savo draugą vietinį gydytoją Džiuzepę Morealį (*Giuseppe Moreali*). Morealis paprašė savo draugo tėvo Arigo Bekarijo (*Arrigo Beccari*) padėti jam priglauti grupę Nonantolos seminarijoje. Dalis vaikų buvo apgyvendinti ir privačiuose namuose. Iki kitos dienos vakaro Vila Emma ištuštėjo.

Spalio mėnesį pabėgėliai, suskirstyti į tris grupes, buvo išvežti į Šveicariją. Kelionės metu mergaitės vilkėjo tos pačios rūšies paltus, kad atrodytų, jog priklauso katalikų internatinei mokyklai. Paltų gamyba pasirūpino visa Nonantolos bendruomenė: Tėvas Bekarijas parūpino audinį, vietinės parduotuvės - sagas ir pamušalą. Jaunų vietinių siuvėjų komanda dirbo visą parą, kad laiku pasiūtų keturiasdešimt paltų.

1945 metais, praėjus daugiau nei metams Šveicarijoje, išgyvenusieji emigravo į Palestiną. Tėvas Arigas Bekarijas ir daktaras Džiuzepė Morelis buvo pagerbti kaip Pasaulio tautų teisuoliai.

Mus netikėtai pažadino ir pasakė, kad vokiečiai pasiekė Nonantolą. Turėjome tučtuojau išeiti iš Villa Emma be jokių daiktų, tik su drabužiais, kuriuos vilkėjome.

Gerda Tuchner, išgyvenusi holokaustą

Antrojo pasaulinio karo metu dalį vietinių žydų ir žydų pabėgėlių iš vokiečių okupuotų teritorijų išgelbėjo tarptautinės organizacijos ir užsienio diplomatai, gyvenantys įvairiose šalyse. Jie darbavosi ir neutraliose valstybėse, tokiose kaip Portugalija, Ispanija, Turkija, Švedija ar Šveicarija, ir Trečiajame Reiche bei kitose šalyse, kurios tapo Ašies valstybėmis, t. y. Vengrijoje, Italijoje, Rumunijoje ir Japonijoje. Kai kurie iš jų dirbo diplomatinėse šalių misijose, priklausančiose antinacinei koalicijai, kuriai vadovavo Jungtinė Karalystė, JAV ir vėliau prisijungusi Sovietų Sąjunga.

Priemonės, kurių ėmėsi diplomatai, nebuvo įgyvendintos dideliu mastu. Jie daugiausia išduodavo savo šalių pasus ar vizas. Tai leido pavojuje atsidūrusiems žydams emigruoti į Palestiną, Tolimuosius Rytus ar Lotynų Amerikos šalis. Kai kurie diplomatai taip pat siūlė persekiojamiems žydams prieglobstį nuosavybėse, turinčiose diplomatinę neliečiamybę.

Kartais diplomatai veikdavo organizuotai, laikydamiesi savo vyriausybės nurodymų ir su jų finansine parama, tačiau daugelis tai darė prieštaraudami savo šalių oficialiai politikai.

Šios veiklos sėkmė priklausė nuo diplomatų ir kitų juos palaikančių žmonių išradingumo ir drąsos. Neįmanoma apskaičiuoti, kiek žydų išgyveno dėl diplomatų pagalbos. Manoma, kad tai galėjo būti net 100 000 žmonių.

Daugiau nei 30-čiai diplomatų iš viso pasaulio, tarp jų ir minimiems šioje parodoje, buvo suteiktas Pasaulio tautų teisuolio vardas.

Aleksander Ładoś ir Berno grupė

Šia veikla mes siekiame parūpinti Pietų Amerikos pasus iš mūsų tikslą palaikančių konsulų [...] ir taip apsaugoti žmones nuo pražūties.

Iš Adolfo Zilberšeino (*Adolf Silberschein*) kalbos Lenkijos užsienio reikalų ministerijai ir Pasaulio žydų kongresui

1941 m. Berno mieste įsikūrę Lenkijos diplomatai pradėjo neformalų bendradarbiavimą su Šveicarijos žydų organizacijų atstovais. Jie tapo žinomi kaip Berno grupė, nors kai kurie gyveno ir kituose miestuose. Šiandien karo laikų Lenkijos legiono Berne darbuotojai dažnai vadinami Ladošo grupe. Jų tikslas buvo padėti žydams, daugiausia lenkams, olandams ir vokiečiams, išgyventi vokiečių okupuotoje Europoje kaip trečiųjų šalių piliečiams.

Į grupę įėjo Lenkijos pasiuntinys Šveicarijoje Aleksandras Ladošas (*Aleksander Ładoś*), kuris patvirtino ir rūpinasi šio proceso įgyvendinimu, jo pavaduotojas Stefanus Rynevičius (*Stefan Ryniewicz*), Lenkijos vicekonsulas Berno Konstancas Rokickis (*Konstanty Rokicki*), jaunas Lenkijos žydų darbuotojas Lenkijos konsulate Berno mieste Julius Kiulis (*Juliusz Kühl*), žydų organizacijų atstovai Abraomas Zilberšeinas (*Abraham Silberschein*) iš Ženevos karo ištiktų žydų bendruomenės

pagalbos komiteto ir Chaimas Aisas (Chaim Eiss) iš Ciuricho partijos „Agudat Israel“. Per tinklo kontaktus su Olandijos žydais su grupe taip pat bendradarbiavo Recha ir Izaakas Šternbuchai (*Recha, Icchak Sternbuch*).

Lenkijos diplomatai įsigijo tuščias Lotynų Amerikos pasų formas, jas užpildė ir perdavė žydų organizacijoms išdalinti. Dokumentai – pasai ir pilietybės patvirtinimai – buvo parengti bendradarbiaujant su Paragvajaus, Hondūro, Haičio ir Peru diplomatais (paprastai už užmokestį).

1943 metais bylą pradėjo tirti Šveicarijos valdžios institucijos. 1944 m. Vokietija pareikalavo, kad Lotynų Amerikos šalys patvirtintų, jog šių dokumentų turėtojai iš tiesų yra jų piliečiai. Dėl to nemažai žmonių negalėjo pasinaudoti šiais dokumentais ir buvo nužudyti.

Istorikai neseniai pradėjo tinklo veiklos tyrimą, kuris vis dar nebaigtas. Remiantis naujaisiais duomenimis, buvo parengta nuo 8 000 iki 10 000 dokumentų, saugančių žmones nuo neabejotinos deportacijos į mirties stovyklas. Iki šiol nustatyta, kad išsigelbėjo apie 800 jų turėtojų, tačiau tikslus išgelbėtųjų skaičius vis dar nežinomas ir manoma, kad jis bus didesnis.

Berno tinklas taip pat teikė materialinę paramą Šveicarijoje gyvenantiems ar internuotiems žydams, padėjo žydų pabėgėliams Šanchajuje bei Prancūzijoje likusiems Lenkijos žydams. 1941–1945 metais ši grupė per slaptą radijo stotį siuntė slaptus pranešimus apie žydų padėtį vokiečių okupuotoje Lenkijoje Lenkijos vyriausybei tremtyje Londone, kuri paskui buvo perduodama sąjungininkų valdžios institucijoms ir žydų organizacijoms.

Vertansų šeima

Prasidėjus karui, septynerių metų mergaitė Nina Admoni Wertans pradėjo lankyti mokyklą Varšuvoje. Ji kilusi iš turtingos Varšuvos ir Vilniaus žydų giminės.

1939 m. rugsėjį Ninos tėvai Judita ir Jakubas nusprendė išvykti iš Varšuvos pas giminaičius į Vilnių. Vienuolika žmonių – Vertansų šeima, jų giminaičiai ir kiti pažįstami – susispaudė į vieną automobilį ir paliko subombarduotą miestą.

Nuo 1940 m. vidurio Vilnių okupavo sovietai. „Mūsų bute kareiviai vidurnaktį pradėjo kratas, ieškojo „kapitalistų“, o mes buvome nuolat stebimi“, - prisiminė Nina. Dalis šeimos narių buvo suimti ir ištremti į Sibirą. Ieškodama būdo išsigelbėti, Judita sužinojo apie Čiunę Sugiharą (*Chiune Sugihara*), Japonijos konsulą Kaune, kuris išduodavo visas žydų pabėgėliams.

Pažeisdamas oficialią savo šalies politiką, Sugihara tūkstančiams žydų išdavė tranzitines visas į Japoniją. Dokumentai leido jiems ne tik atvykti į šalį, bet ir trumpam joje apsistoti, nors jiems reikėjo įrodyti, kad tai nebuvo jų galutinis kelionės tikslas. Olandų diplomatas Janas Cvartendijkas (*Jan Zwartendijk*) Vertansų šeimai išdavė dar vieną oficialų patvirtinimą, kad jie gali vykti į Kiurasao.

Vertansai per Maskvą ir Vladivostoką iškeliavo į Japoniją. Kelionė nebuvo lengva, bet Ninei tai buvo jaudinantis nuotykis. Šeima buvo apgyvendinta Kobės mieste, jai padėjo žydų bendruomenė. Nina mėgavosi šalimi, jos kultūra ir gamta, mokykloje susirado draugų.

Po kelių mėnesių Vertansų šeima išvyko į Šanchajų, kur vizų nereikėjo. Ten jie gyveno kaip pabėgėliai be pilietybės. 1947 metais jie išvyko į JAV ir apsigyveno Niujorke.

Čiunė Sugihara ir Janas Cvartendijkas buvo pripažinti Pasaulio tautų teisuoliais.

Tai buvo mano tėvų drąsus sprendimas - palikti vietą, kuriai jie priklausė, ir pabėgti. Esu jiems labai dėkinga. Mes sutikome Sugiharą, kuris mums padėjo. Mums labai pasisekė.

Nina Admoni Wertans, Holokaustą išgyvenusi moteris

Holokaustas pasiglemžė beveik šešių milijonų Europos žydų gyvybes. Kai kurie iš išgyvenusiųjų netikėtai sutiko žmones, kurie jiems padėjo. Tiek teikusiems pagalbą, tiek jos ieškojusiems tai buvo rizikingas žingsnis, galėjęs kainuoti gyvybę. Pagalba buvo teikiama daugybe formų, priklausomai nuo karo meto sąlygų konkrečiame Europos regione, žinių apie žydų likimą ir kitų individualių veiksnių.

Išgelbėjimo istorijos yra svarbi, nors, deja, nedidelė Holokausto istorijos dalis. Mums žinomi pasakojimai apie suteiktą pagalbą yra išskirtiniai, nes jie susiję su ribotu žmonių skaičiumi abiejose pusėse: išgyvenusiųjų ir gelbėtojų. Abi grupės turėjo slapta dėti nežmonišką pastangas, kurios ne visada garantavo laimingą pabaigą. Svarbų vaidmenį vaidino fizinė gelbėjamų asmenų išvaizda, jų asimiliacijos lygis ir finansinis statusas bei ištvermė slapstantis arba gyvenant pagal prisiimtą tapatybę. Daug kas priklausė ir nuo paprasčiausios sėkmės. Dažnai vienam žmogui išgelbėti reikėjo kelių gelbėtojų. Kita vertus, priešiškas vieno žmogaus nusiteikimas galėjo atvesti prie tragiškos pabaigos – nepavykusio bandymo išgelbėti.

Liudijimai apie suteiktą ir gautą pagalbą padeda papasakoti apie žmonių santykius ekstremaliomis sąlygomis: gresiant bausmėms, bijant išdavystės artimoje aplinkoje, dažnai kenčiant skurdą ir alkį. Taigi šios

istorijos toli gražu nėra paprastos, nedviprasmiškos ar juodai baltos. Jos pasakoja apie informatorius tarp kaimynų ir pasinaudojimą tragiška žydų situacija, taip pat tai beribio atsidavimo ir empatijos istorijos su ilgalaikėmis draugystėmis ir dar tvirtesniais santykiais. Nepaisant to, daugybės gelbėtojų ir išgyvenusiųjų keliai po karo išsiskyrė. Tačiau dažnai jie vėl atkurdavo ryšius, kad gelbėtojams būtų suteikti Pasaulio tautų teisuolių vardai.

Istorijos apie žydams ištiestas pagalbos rankas Holokausto metu nuolat dokumentuojamos daugybės individualių ir institucinių pastangų visame pasaulyje. Nors pasakoja apie beprecedenčius istorinius įvykius, jos gali turėti universalią prasmę. Šios istorijos – tai mūsų palikimas, iš kurio galime daugiau sužinoti apie žmones, jų požiūrius ir elgsenos mechanizmus ištikus tragedijai, stiprybę pasipriešinti diskriminacijai ir žmogišką norą išgyventi.

Holokausto šešėlyje tarp gyvybės ir mirties atsidūrusiems suteiktos pagalbos atminimas šiandien yra moralinė paskata mums. Tai ne tik būdas kitiems papasakoti istorijas apie tų laikų didvyrius bet, svarbiausia, galimybė jų humaniškumą ir sąžiningumą paversti mūsų kelrode šviesa.

Pasaulio tautų teisuolių vardus gavę žmonės žydus gelbėjo daugelyje šalių, įskaitant tas, apie kurias šioje parodoje nekalbama. Pasidalindami naujausiu Jad Vašemo parengtu Teisuolių sąrašu norime prisiminti ir pagerbti juos visus.

Airija	1	Kuba	2
Albanija	75	Latvija	136
Armėnija	24	Lenkija	6706
Austrija	109	Lietuva	891
Baltarusija	641	Liuksemburgas	1
Belgija	1731	Makedonija	10
Bosnija ir Hercegovina	43	Moldova	79
Brazilija	1	Nyderlandai	5595
Bulgarija	20	Norvegija	67
Čekija	116	Peru	2
Čilė	2	Portugalija	3
Danija	22	Prancūzija	3995
Egiptas	1	Rumunija	60
Ekvadoras	1	Rusija	204
Estija	3	Salvadoras	1
Graikija	335	Serbija	135
Gruzija	1	Slovakija	572
Indonezija	2	Slovėnija	10
Ispanija	9	Švedija	10
Italija	682	Šveicarija	49
Japonija	1	Turkija	1
JAV	5	Ukraina	2573
Juodkalnija	1	Vengrija	844
Jungtinė Karalystė	22	Vietnamas	1
Kinija	2	Vokietija	601
Kroatija	115		

Pasaulio tautų teisuolių vardai ir skaičiai, surūšiuoti pagal šalis ir etninę kilmę remiantis 2017 m. sausio 1 d. duomenimis.